

Vanja Kočevar

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (1. del)

KOČEVAR, Vanja, dr., asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, vkocevar@zrc-sazu.si

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku – 1. del

Zgodovinski časopis, Ljubljana 72/2019 (159), št. 1-2, str. 88–116, cit. 185

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En.)

Slovenski narod se je kot politična entiteta v 19. stoletju razvil iz etnično-jezikovne skupnosti, ki jo je v zgodnjem novem veku kot etnično znamenje zaznamoval predvsem jezik. Etnična identiteta ni bila vselej osrednji gradnik kolektivnih identitet. Njen pomen je skozi zgodovino variiral, zato lahko govorimo o njenih amplitudah. Čeprav manjši od konfesionalne je bil pomen etničnosti in jezika velik v času reformacije 16. stoletja, se nato zmanjšal v času baroka ter v drugi polovici 18. stoletja začel postopno prihajati v zenit svojega pomena.

Ključne besede: Slovenci, identiteta, jezik, etnična znamenja, etnonimi.

KOČEVAR, Vanja, PhD, Assistant with a doctorate, the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, vkocevar@zrc-sazu.si

Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period? Collective Identities and Amplitudes of the Importance of Ethnicity in the Early Modern Period (Part I)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 72/2019 (159), No. 1-2, pp. 88–116, 185 notes

Language Sn. (En.)

The Slovene nation as a political entity developed in the nineteenth century from an ethnic and linguistic community that was in the Early Modern Period marked mostly by its language. Ethnic identity was not always the main element of collective identities. Its significance varied in the course of history, wherefore we can refer to its amplitudes. Although lesser than that of religion, the importance of ethnicity and language was considerable during sixteenth-century Reformation, whereupon it decreased in the period of Baroque and gradually started to peak in the second half of the eighteenth century.

Key words: Slovenes, identity, language, ethnic markers, ethnonyms.

Uvod

Vprašanje nastajanja etničnih in nacionalnih identitet že dalj časa zaposluje slovensko zgodovinopisje in je predmet številnih diskusij.¹ Kot kaže, je ključna točka, okrog katere se lomijo kopja, vprašanje, ali je nastanek slovenskega naroda kot politične skupnosti v 19. stoletju pogojen z obstojem slovenske etnične identitete v predmoderni dobi oziroma ali slovenska nacionalna identiteta premore svojo etnično predhodnico, ki je omogočila njen razvoj. Pričujoča razprava² zagovarja stališče, da je takšna identiteta obstajala, čeprav se ne posveča iskanju njenega nastanka, temveč želi zlasti osvetliti njen razvoj skozi zgodnji novi vek z občasnimi ekskurzi v starejša in mlajša obdobja.³

Pri razlaganju ugotovitev, do katerih sem prišel pri raziskovanju primarnih in sekundarnih virov, sem posegel zlasti po etnosimbolistični razlagalni paradigmi, čeprav sem hkrati poskušal ostati zvest Aristotelovemu načelu, da se mora teorija vselej umakniti rezultatom opazovanja.⁴ Prav na podlagi slednjega sem prišel še do enega sklepa, namreč, da je pomen identitet, oprtih na etnične in jezikovne pripadnosti, skozi zgodovino variiral. Tako kot lahko v moderni zgodovini govorimo o valovih (etno)nacionalizma, so tudi v predmodernih obdobjih nastopili trenutki, ko so se ljudje povezovali na osnovi svoje etnične pripadnosti, spet drugič je bila pomembnejša konfesionalna, deželna ali stanovska pripadnost. Z drugimi besedami, etnična pripadnost kot osnova za gradnjo kolektivnih identitet je skozi zgodovino doživela več amplitud svojega pomena in se s časom tudi spreminjala, vse dokler ni ob koncu 18. stoletja v srednji in vzhodni Evropi postala ključni predmet identifikacije.

¹ Na primer: *Kako so nastali »ljubi Slovenci«: delavnica na Institut für Osteuropäische Geschichte, Dunaj, 6.–8. sep. 2017.*

² Raziskave, predstavljene v študiji, so potekale v sklopu projekta »Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije«, šifra: J6-7069 (A). Poleg tega članek vsebuje nekatere ugotovitve, ki sem jih že predstavil v dveh objavljenih povzetkih znanstvenih prispevkov na konferencah: Kočever, Slovenska etnično-jezikovna, str. 31–32; in Kočever, Premik kranjskega lingvo-, str. 20; ter v svojem referatu na delavnici: *Kako so nastali »ljubi Slovenci«: delavnica na Institut für Osteuropäische Geschichte, Dunaj, 6.–8. sep. 2017.*

³ Za nesebično pomoč pri zbiranju virov in literature zahvalo dolgujem: Borisu Golcu, Kozmi Ahačiču, Luki Vidmarju, Janezu Höflerju in Igorju Grdini.

⁴ Encyclopedia Britannica. Aristotle. <https://www.britannica.com/biography/Aristotle#ref919841> (9. 7. 2017).

Razprava želi tudi pokazati, da na področju etničnosti deluje več naravnih procesov, ki vplivajo na njeno ohranjanje in spreminjanje, ter zagovarja stališče, da se je ne da umetno ustvariti. Če konvencije knjižnih jezikov, narodnih gibanj ali nacionalizmov nimajo opore v dejanskem stanju, je njihov neuspeh zagotovljen.⁵ Ker je aplikacija modernističnih pogledov na primer nastajanja slovenskega naroda postregla tudi s popolnoma veljavnimi rezultati, se moje nestrinjanje osredotoča na njegovo naziranje prednacionalnega razvoja. Mislim namreč, da zgodovinski viri jasno dokazujejo, da vse tradicije niso preprosto izumljene, da vse skupnosti niso zgolj zamišljene in da v pojavu narodnega gibanja ni treba *a priori* videti nečesa slabega, temveč gre ta zgodovinski proces raziskovati neobremenjeno ter pokazati tako na njegove pozitivne kot negativne posledice.

Viri in literatura

Študija se opira zlasti na verska in slovnična dela slovenskih reformatorjev in njihove korespondence, ki so jih od konca 19. stoletja dalje objavili Theodor Elze, Mirko Rupel, Jože Rajhman, Jonatan Vinkler in Edvard Vrečko. Upoštevana so tudi zgodovinska, topografska in domoznanska dela iz časa baroka in razsvetljenstva tako domačih kot tujih avtorjev, med katerimi so najpomembnejši: Martin Zeiller, Matthäus Merian, Janez Ludvik Schönleben, Janez Vajkard Valvasor, Erasmus Francisci, Franc Anton Breckerfeld, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik in Vincenc Franul. Od tiskanih virov so pomembne tudi domače in tuje zbirke očenašev in drugih molitev v raznih evropskih jezikih.

Za obravnavano temo so se kot povedna izkazala tudi poročila graških nuncijev v Rim, ki jih že od sedemdesetih let 20. stoletja dalje v zbirki *Grazer Nuntiaturn* objavlja Avstrijska akademija znanosti, in letopisi nekaterih jezuitskih kolegijev. Med primarnimi, arhivskimi viri je najpomembnejše gradivo kranjskih deželnih stanov, deželnega zbora in nekateri rokopisi, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, ter listinsko gradivo iz različnih arhivov.

Pri strokovni literaturi gre zlasti izpostaviti dela (umetnostnih) zgodovinarjev in jezikoslovcev: Janeza Höflerja, Igorja Grdine, Kozme Ahačiča in Borisa Golca. Kot teoretska podstat pa je študiji služila zlasti že omenjena etnosimbolistična razlagalna paradigma, kot jo je razvil britanski zgodovinar Anthony D. Smith, pri čemer sem si dovolil nekaj lastnih dodatkov. Poleg tega sem pri opisovanju raziskovanih družbenih procesov posegel še po konceptih Miroslava Hrocha, Staneta Južničja, Pierrea L. van den Berghja in Ferdinanda de Saussurja.

⁵ Takšna primera sta jugoslovanska in češkoslovaška nacija v 20. stoletju.

Teoretska podlaga

Zgodovinske konstante kot osnova za nastanek narodov po Miroslavu Hrochu

Koncept nastajanja zgodovinsko nedominantnih narodov v treh stopnjah, ki ga je razvil češki zgodovinar in sociolog Miroslav Hroch,⁶ je v slovenskem zgodovinopisju dobro poznan in je doživel več aplikacij na primer nastajanja slovenskega naroda.⁷ O Slovencih je pisal tudi Hroch sam,⁸ čeprav je pri tem treba dodati, da je slovensko jezikoslovje zlasti v zadnjih letih nekatere Hrochove trditve o slovenski slovstveni zgodovini v prednacionalni dobi utemeljeno zavrnilo.⁹ Drugi zgodovinarji, ki so uporabili Hrochov model, pri svojih izvajanjih praviloma izpuščajo njegovo poudarjanje pomena prednacionalnih jezikovnih in kulturnih skupnosti ali zanikajo

⁶ Glej: Hroch, *Social Preconditions*, str. 8–10, 22–30. V skladu s Hrochovo klasifikacijo oblikovanja modernega narodnega gibanja slovenski primer spada v tip 2 »zapoznele« (*belated*) skupaj s Slovaki in Litvanci.

⁷ Hrochov model nastajanja narodnega gibanja so na slovenski primer, poleg samega avtorja, aplicirali tudi: Janez Cvirn ter Andrej Studen leta 2004 (Cvirn in Studen, *Zgodovina* 3, str. 116–163), Joachim Höslér leta 2006 (Höslér, *Von Krain*), Marko Zajc in Janez Polajnar leta 2012 (Zajc in Polajnar, *Naši in vaši*; Zajc in Polajnar, *Ours and Yours*) in Jernej Kosi leta 2013 (Kosi, *Kako je nastal*). Razporeditev posameznih faz razvoja narodnega gibanja pri posameznih avtorjih nekoliko variira. O tem: Cvirn, Joachim Höslér, str. 492–493 in Wakounig, Wakounig über Höslér. http://www.dokumente.ios-regensburg.de/JGO/Rez/Wakounig_Hoesler_Von_Krain.html (13. 11. 2019).

⁸ Glej: Hroch, *Social Preconditions*, str. 132, 143; Hroch, *Can Nation-Forming*, str. 134; Hroch (1999), *The Slavic World*, str. 325–326; Hroch, *Nationale Identität*, str. 40; Hroch (2010), *The Slavic World*, str. 275–276; Hroch, *Die Nation als*, str. 123–130.

⁹ Leta 1999 je Hroch navajal, da je bilo ime Slovenci izmišljeno na začetku 19. stoletja in da so jezikoslovci v štiridesetih letih 19. stoletja dokazali, da se dialekti, ki jih govorijo Slovani na jugu Avstrije in delu Beneške države, ločijo od kajkavskih in štokavskih, ter bi lahko predstavljali osnovo za ločen knjižni jezik (Hroch, *The Slavic World*, str. 325). Nato naj bi bil, tako Hroch, skonstruiran nov knjižni jezik na osnovi različnih dialektov ter postavljen v fokus moderne slovenske identitete (Hroch, *The Slavic World*, str. 325). V nekoliko razširjenem prispevku v drugi izdaji zbornika leta 2010 Hroch omenja še, da so bili prvi koraki za zapisovanje slovenskega jezika narejeni že v drugi polovici 16. stoletja, ko je bila prevedena tudi Biblija, vendar ta knjižni jezik luteranov, kot piše Hroch, ni bil osnova za moderno slovenščino v 19. stoletju (Hroch, *The Slavic World*, str. 276). Podobno Hroch tudi leta 2007 za Slovence piše, da so čas nacionalizma dočakali kot etnična skupina brez tradicije literarnega jezika (Hroch, *Nationale Identität*, str. 40). Zgoraj navedene Hrochove trditve ne držijo. Etnonim *Slovenci* namreč dokazano izvira iz srednjega veka, na začetku 19. stoletja pa je bilo iznajdeno ime *Slovenja* in nato *Slovenija*, vendar tudi ta izraza, čeprav gre za akademska konstrukta iz časa narodnega gibanja, nista brez zgodovinskih predhodnikov (Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11–12, 14–17, 46–49, 51–54). Poleg tega ne drži, da jezik slovenske reformacije, ki se je oblikoval v drugi polovici 16. stoletja, ne bi bil podlaga za današnji slovenski knjižni jezik. Jezikoslovje je neizpodbitno dokazalo neprekinjeno kontinuiteto slovenskega knjižnega jezika od Primoža Trubarja dalje (Pogorelec, *Cerkveno življenje*, str. 316–317; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 227–228). Poleg tega Matija Ogrin dokazuje neprekinjeno produkcijo rokopisnih literarnih besedil v slovenščini tudi med letoma 1615 in 1672, ki je obsegala meditativno-pripovedno prozo, duhovno pesem in duhovno dramo (Ogrin, *Slovenski rokopisi* 17. stoletja, str. 25–26).

etnični izvor narodov,¹⁰ kar sicer ni del Hrochovega modela.¹¹ Pričujoči prispevek je zato posvečen prav vprašanju etničnih osnov narodov.

Češki zgodovinar je v eni od svojih manj znanih razprav *Nationale Identität und nicht-nationale Zugehörigkeit – Historische Perspektiven* iz leta 2007 opozarjal, da nastanek modernega naroda nikakor ni bil naključje in da narod tudi ni mogel biti ustvarjen iz nič. Pojav modernega naroda je bil, tako Hroch, pogojen z zgodovinskimi danostmi in tako rekoč vnaprej programiran (*vorprogramiert*).¹² Tak razvoj naj bi narekovale štiri zgodovinske konstante, znotraj katerih sta se v moderni dobi lahko oblikovala politični narod in nacionalna identiteta. Hroch navaja: 1) zgodovinsko-politično, 2) jezikovno-etnično, 3) pojmovno in 4) geografsko konstanto.¹³ V nadaljevanju si bomo ogledali, katere od naštetih konstant so ključno zaznamovale nastanek slovenskega naroda.¹⁴

¹⁰ Na nedoslednosti opozarja Marija Wakounig v svoji recenziji Höslerjeve monografije, rekoč: »Manchmal gewinnt man auch den Eindruck, dass der Autor deswegen konsequent den Begriff „Slowene“ vermeidet, um die Anfänge der slowenischen Nation zeitlich nicht zu früh ansetzen zu müssen. Daraus resultieren wohl auch die eigenwillig falsche Interpretation von Miroslav Hroch (Phase A und B) und die Konstruktion eines europäischen Unikums.« (Wakounig, Wakounig über Hösler. http://www.dokumente.ios-regensburg.de/JGO/Rez/Wakounig_Hoesler_Von_Krain.html (13. 11. 2019)).

¹¹ Hroch etničnih korenin zgodovinsko nedominantnih narodov ne zanika, prav nasprotno, poleg prve skupine zgodovinsko dominantnih narodov (*ruling (great) nation*) Hroch loči še skupino zgodovinsko nedominantnih nacionalnosti, ki ob svojem oblikovanju v moderni narod niso imele: a) lastnega vladajočega razreda, ki bi jim etnično pripadal, b) so resda tvorile etnično in včasih celo zgodovinsko enoto, vendar nikoli neodvisne politične enote, in c) niso imele tradicije knjižnega jezika, ali pa je bila ta kontinuiteta prekinjena (Hroch, *Social Preconditions*, str. 8–9). Za pomen te razprave je ključna točka b), ki se v izvirniku glasi: »... admittedly formed an ethnic (and sometimes even a historical) unit, but never an independent political unit; ...« (Hroch, *Social Preconditions*, str. 8). Res pa je, da Hroch opozarja, da se niso vse etnične skupnosti, ki so obstajale v dobi fevdalizma, razvile v moderne narode, značilne za kapitalistično družbo: »... however one cannot conclude therefrom that modern nations inevitably arose out of all the 'remnants' of old ethnic units (relicts of peoples) which were on the road to assimilation. Not every falling curve of ethnic viability recorded the upturn we are familiar with from Slovak or Lithuanian history« (Hroch, *Social Preconditions*, str. 10). Hroch je nato leta 2004 prispeval še posebno študijo razvoja češke etnične skupine v moderni narod, v kateri poudarja, da je za uspešen prehod narodnega gibanja iz faze B v fazo C med drugim ključen tudi pogoj predhodnega obstoja jezikovne in kulturne skupnosti, ki jo je včasih spremljal spomin na staro nacionalno državnost. Hroch glede tega zapiše: »According to my earlier research, the transition from the Phase B of national agitation to the Phase C of mass movement was possible only under several conditions, which were independent of the wishes of its actors, the 'nationalists': firstly, strengthening social communication and mobility; secondly, a coincidence of national demands and social (political, cultural) interests, i.e. under conditions of a nationally relevant conflict of interests; thirdly, the pre-existing linguistic and cultural community, sometimes accompanied by a memory of old 'national' statehood« (Hroch, *From ethnic group*, str. 95–96).

¹² Hroch, *Nationale Identität*, str. 38.

¹³ Prav tam, str. 38–39.

¹⁴ Do precej podobnih sklepov kot Miroslav Hroch je prišel tudi Stane Južnič, ki navaja štiri kontinuitete etničnosti, in sicer: 1) bivalna ali teritorialna, 2) biološko-genetično skupno poreklo, ki je lahko resnično ali zgolj namišljeno, 3) jezikovna ali komunikacijska in 4) politično-gospodarska (Južnič, *Antropologija*, str. 223; Južnič, *Identiteta*, str. 268).

Etničnost

Koncept etničnosti je Stane Južnič opredeli z besedami: »Etničnost kot identiteto imamo za a(d)skriptivno, torej tisto in tako, ki je dodeljena z rojstvom v določeni etnični skupini ali skupnosti. V pridobivanju take identitete je potemtakem odločilnega pomena, naj tako rečemo, določena slučajnost. Etnična identiteta se pridobi v kaki že ustaljeni skupnosti. Taka skupnost »se zaveda« svojega obstoja in obstajanja.«¹⁵ Južničevo definicijo etničnosti lahko nadgradimo s konceptom etničnih znamenj (*ethnic markers*) belgijsko-ameriškega sociologa in antropologa Pierrea L. van den Bergheja, ki lastnosti posameznih etničnih skupin deli v tri skupine, in sicer: 1) fenotip, 2) etnična uniformnost in 3) vedenjske značilnosti.¹⁶ S pomočjo van den Berghejevega instrumentarija si bomo v nadaljevanju ogledali, kaj je zaznamovalo Slovence v prednacionalni dobi.

V skladu z zgoraj obravnavanimi konceptoma etničnosti želi pričujoča razprava ubrati srednjo pot med primordialističnim in instrumentalističnim naziranjem etničnosti ter se v diskusijo med obema pogledoma ne spušča.¹⁷ Namesto tega je pozornost posvečena zlasti vprašanju o etničnem izvoru slovenskega naroda. Študija zgoraj omenjenih virov je takšen izvor potrdila in posledično botrovala izbiri etnosimbolične razlagalne paradigme, ki prav tako zagovarja etnični izvor narodov.¹⁸ Anthony D. Smith je tozadevno zapisal, da je nacionalna identiteta današnja oblika etnične identitete. Etnosimbolisti tudi dokazujejo, da nacionalno gibanje naroda ne more ustvariti *ex nihilo*. Nacionalisti si naroda namreč ne morejo izmisliti.¹⁹ Poskusi oblikovanja narodov brez realnih etnično-kulturnih osnov ali etničnega jedra v zgodovini so propadli. Ilirizem, jugoslovanstvo, čehoslovakizem, sovjetska nacija itd. tako spadajo v skupino spodletelih nacionalizmov (*failed nationalisms*).²⁰

¹⁵ Južnič, *Identiteta*, str. 268.

¹⁶ Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 98–107; Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, str. 28–36.

¹⁷ V pričujoči razpravi se bom vzdržal opredeljevanja do primordialističnih in instrumentalističnih naziranj etničnosti, saj tudi van den Berghe poudarja, da sta dejansko pravilna oba nazora, ki se po njegovem dejansko dopolnjujeta (Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 83–84). Na drugi strani Fredrick Barth zagovarja družbeni interakcijski model etnične identitete. Ta ne predvideva trdnega značaja ali bistva etnične skupine, temveč raziskuje percepcijo njenih članov glede na razlikovanje od drugih skupin (Barth, *Introduction*, str. [9]–27). Tu lahko dodam, da je to zlasti značilno za etnične kategorije in etnične mreže, ko njihovi člani bolj vedo, kaj niso, kot to, kaj so. Njihova etnična identifikacija sloni bolj na razlikovanju od drugih skupin.

¹⁸ O etničnem izvoru naroda spregovori tudi Stane Južnič: »Etnije so vsekakor potencialni narodi, kot so narodi potencialne nacije [...]. Ko se ideja o narodni samobitnosti prevesi v težnjo po lastni državi, se proces diahroničnega preoblikovanja od etnije prek naroda do nacije dokonča« (Južnič, *Identiteta*, str. 278).

¹⁹ Glej: Rizman, *Teoretske strategije*, str. 21. Primerjaj: Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 107.

²⁰ Glej: Smith, *National Identity*, str. 134.

Razvoj in vrste etničnih skupnosti

Začetnik družbenih znanosti Max Weber je kot enega ključnih kriterijev razlikovanja med etničnimi skupnostmi in narodi izpostavljal dejstvo, da prve vedo predvsem, kaj niso, ter jih spoznajo predvsem drugi, medtem ko so narodi samospoznavne skupine, ki dobro vedo, kaj so.²¹ Prav ta izgrajenost lastne identitete je osnova za razlikovanje vrst etničnih vezi, kot ga poznata Don Handelman²² in Anthony D. Smith. Njun model lahko razumemo kot nekakšno lestvico, na kateri je predstavljena gradacija etničnih vezi od najpreprostejših in najohlapnejših do najkompleksnejših in najtrdnjejših:

1. Etnična kategorija (*ethnic categories*) – Določa jih eno ali več etničnih znamenj,²³ kot so: jezik, navade ali vera. Te skupine običajno nimajo lastnega predniškega mita in premorejo le malo solidarnosti, včasih nimajo niti lastnega etničnega imena, ali pa tega ne priznajo vsi člani etnične kategorije.²⁴ Člani etničnih kategorij vedo bolj to, kaj niso, kot to, kaj so. Določajo se zlasti v odnosu do drugih in drugačnih. Smith kot primer navaja Estonce v predmoderni dobi.²⁵
2. Etnična mreža (*ethnic associations*) – Njihovi člani so udeleženi v bolj aktivno delovanje na etničnem področju, razni klani in družine znotraj takih mrež vzdržujejo redne trgovske stike. Etnične mreže lahko družijo tudi skupne institucije, kot so npr. kulturna središča. Smith kot primer navaja preročišče v Delfih, ki je povezovalo ves starogrški svet.²⁶
3. Etnična skupina ali etnija (*ethnic communities, ethnies*) – Vodilni sloji takšnih skupnosti imajo razvit občutek skupinske solidarnosti, vsi člani skupnosti pa delijo predniški mit o svojem izvoru, poleg skupnih etničnih znakov in zgodovinskega spomina.²⁷

²¹ Rizman, Teoretske strategije, str. 18.

²² Handelman, The Organization of, str. 187–200. V primerjavi s Smithom, ki se na Handelmana sicer sklicuje, slednji loči štiri organizacijske dimenzije etničnosti: 1) etnična kategorija (*ethnic category*), etnična mreža (*ethnic network*), 3) etnična združba (*ethnic association*) in 4) etnična skupina (*ethnic community*).

²³ Ker se pričujoča študija pri definiciji etničnosti opira tudi na Pierra L. van den Bergha, sem tu uporabil njegov koncept etničnih znakov (*ethnic markers*). Medtem pa Anthony D. Smith tu uporablja koncept kulturnih markerjev (*cultural markers*), ki jih opredeli kot: jezik, navade in religijo. Te značilnosti spadajo v van den Berghovem konceptu v drugo (etnična uniformnost) in tretjo (vedenjske značilnosti) skupino etničnih znamenj. Zaradi konceptualne konsistentnosti svoje študije sem si dovolil to zamenjavo, ki po mojem skromnem mnenju Smithovega modela etničnih povezav v bistvenih potezah ne spreminja. Primerjaj: Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 27; Berghe, Biologija nepotizma, str. 107; Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, str. 28.

²⁴ Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 27.

²⁵ Prav tam, str. 27.

²⁶ Prav tam, str. 27.

²⁷ Smithova definicija etnične skupine ali etnije: »... a named and self-defined human community whose members possess a myth of common ancestry, shared memories, one or more elements of common culture, including a link with a territory, and a measure of solidarity, at least among the upper strata« (Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 27).

Poleg tega Smith etnične skupnosti glede na njihov notranji ustroj deli na dva tipa, in sicer: vertikalne ali demotske (*vertical or demotic ethnies*) in lateralne ali aristokratske (*lateral or aristocratic ethnies*) etnične skupnosti.²⁸ Do dveh tipov naj bi, tako Smith, prišlo zaradi dveh različnih načinov predmodernega vojskovanja, in sicer kot elita profesionalcev ali kot združena množica.²⁹ Prvim, torej vertikalnim ali demotskim etnijam, je pomembnejša etnična vez, ki jih po eni strani družijo navznoter in po drugi razlikuje od tujcev. Zanje so značilna nihanja in nestabilnost ter spremembe etničnega značaja.³⁰ Smith sem prišteva: Grke, Jude, Armence, Sumerce, Irce, Švicarje in Katalonce.³¹

Drugi tip lateralnih ali aristokratskih etničnih skupin zaznamuje večja fluidnost in odprtost. Njihove identitete zaznamuje predvsem status in aristokratska kultura. Njihova značilnost je tudi, da lahko lateralne, aristokratske etnične skupnosti tudi razpadejo na začetne demotske etnije. Smith našteje: Hetite, Perzijce, Rimljane, pozne Arabce in Turke, zgodnje Angleže, Francoze in Kastilce ter predmoderne Poljake in Madžare.³² Tem lahko dodamo še: Normane in (proto)Bolgare – tatarsko-finsko ljudstvo, ki se je v 7. stoletju z Volge preselilo na Balkan, kjer je prevzelo slovansko identiteto, vendar ohranilo svoje ime.³³

Med tem ko Slovenci v zgodnjem novem veku predstavljajo tipično vertikalno ali demotsko etnijo, bi o določenih zametkih lateralne ali aristokratske etnije lahko govorili med kranjskim plemstvom – korporacijo, ki je medse sprejemala člane z zelo različnim demotskim etničnim poreklom. O predstavljenih konceptih bo govora v dveh posebnih poglavjih, kjer si bomo ogledali razvoj Slovencev od etnične kategorije od etnije ter se posvetili tako plemstvu na Slovenskem kot slovenskemu plemstvu.

Kot poudarja sam avtor³⁴ in kot bo pokazal tudi poskus implementacije zgornjih konceptov na primer slovenske etnogeneze od nastanka narodnega gibanja, gre pri tem le za idealne tipe, medtem ko je identitetno stanje skozi zgodovino od njih v marsičem odstopalo. Pri številnih ljudstvih zasledimo tako elemente demotskih kot aristokratskih etničnih skupin. Med različnimi gradniki etnij in med etnijami samimi, ne glede na njihovo razvojno stopnjo in tip, so delovale dinamike, ki jih obravnava naslednje poglavje.

²⁸ Smith, *The Ethnic Origins*, str. 76–89.

²⁹ Da je način vojskovanja res pomembno vplival na temeljni ustroj družbe, je pokazala tudi fevdalna doba. Vrsta konjenice, ki jo je uporabljala posamezna fevdalna država, je namreč pomembno določila ustroj države. Te so se po Sergiju Vilfanu delile na centralne in deželne monarhije. Prve je zaznamovalo številčnejše nižje plemstvo in lahka konjenica, slednje pa manjše število zlasti nižjega plemstva in težka konjenica (Vilfan, *Deželni stanovi* in, str. 322).

³⁰ Smith razločuje štiri podtipе vertikalnih ali demotskih etnij, in sicer: 1) mestne države, mejene etnije, tribalne konfederacije in 4) diaspore in sekte (Smith, *The Ethnic Origins*, str. 83–89)

³¹ Smith, *The Ethnic Origins*, str. 78.

³² Prav tam, str. 76–83.

³³ Južnič, *Identiteta*, str. 277.

³⁴ Smith, *The Ethnic Origins*, str. 87–88.

Naravni procesi, povezani z etničnostjo

Etnijam lahko pripišemo tako trajnost kot prehodnost, njihovo nastajanje, stapljanje, ohranjanje in medsebojne odnose pa zaznamujejo zlasti tri skupine procesov: etnična fuzija, etnična fisija in etnično preživetje. V nadaljevanju predstavljam definicije obeh pojmov, kot jih opredeljujeta Stane Južnič in Anthony D. Smith:

1. Etnična fuzija ali etnično zlivanje je proces delnega ali popolnega integriranja ali združevanja različnih etničnih skupin. Obsega tri podprocese: etnično asimilacijo, etnično amalgamacijo in etnično inkorporacijo.³⁵
 - 1.1. Asimilacija (vključevanje v določeno okolje s prevzemanjem njegovih značilnosti in lastnosti)³⁶ je proces vključevanja priseljenih/alohthonih članov drugih etničnih skupin v avtohtono etnično okolje.³⁷
 - 1.2. Amalgamacija (združevanje, spajanje)³⁸ je proces zlivanja ali združevanja različnih etničnih skupin ali njihovih elementov v eno etnično skupino.³⁹

³⁵ Južnič: »Etnično fuzijo lahko razdelimo na celo vrsto procesov, ki delujejo v smeri 'etničnega zlitja'. Tako gre pri tem za asimilacijo, kar je nekakšno prisvajanje in hkrati prilagajanje tistih, ki z migracijami ali priseljevanjem vstopijo v drugačno etničnost. Lahko je to proces amalgamacije, kar pomeni, da se različne etnije lahko 'zlijejo' v eno, lahko pa se to zgodi z elementi različnih etnij. V etnično fuzijo sodi tudi inkorporacija, kar je še zlasti pogosto in vselej možno na relaciji med velikimi in majhnimi etnijami v kontaktu. Vse to so procesi integracije, v katerih se tudi etnične identitete, naj tako rečemo, integrirajo« (Južnič, *Identiteta*, str. 276–277). O procesu etnične fuzije govori tudi Pierre L. van den Berghe, čeprav samega termina etnična fuzija ne uporabi. Berghe zapiše: »Majhne skupine se pogosto spojijo z večjimi in obratno. Nove etnične skupine se neprestano pojavljajo in izginjajo, posamezniki pa lahko izbirajo, ali bodo uveljavili etnično identiteto ali ne, ...« (Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 83).

³⁶ Fran. Asimilacija. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=asimilacija> (14. 9. 2018).

³⁷ Primer etnične asimilacije v zgodnjenovoveški slovenski zgodovini je na primeru priseljenega prebivalstva, ki se je pred turškim pustošenjem zateklo na območje med Gorjanci in Savo, raziskal Boris Golec. Glej: Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 72–79.

³⁸ Fran. Amalgamirati. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=amalgamirati> (14. 9. 2018).

³⁹ Etnična amalgamacija je zelo širok pojem, saj jo vsaj v določeni obliki vsebuje vsaka etnogeneza. V klasični literaturi bi tovrstne procese lahko prepoznali v Tukididovem opisu nastanka starih Grkov (Helenov): »Pred trojansko vojno ni Helada podvzela nič skupnega. Zdi se mi, da za vso zemljo niti ta naziv ni bil v rabi. Pred Deukalinovim sinom Helenom se sploh ne javlja in ljudstva, posebno Pelazgi, so dajali pokrajini plemenska imena. Ko so Helen in njegovi sinovi zavladali v Ftiotidi in so jih tudi druga ljudstva klicala v mesta na pomoč, so kot skupen naziv dobila ime Heleni in še dolgo je trajalo, da je zamenjalo vsa druga. Najboljši dokaz je Homer. Živel je dolgo po trojanski vojni, vendar naziva za skupno oznako nikjer ne rabi, pa tudi drugim ga ne daje, razen tistim, ki so prišli z Ahilom iz Ftiotide ter bili prvi Heleni; vse imenuje v svojih spevih Danajce, Argejce ali Ahajce. Tudi besede barbar ne pozna, zdi se mi, da zato ne, ker še ni bilo oznake Heleni kot nasprotnega pojma temu nazivu. Heleni po mestih in pozneje vsi, ki so govorili isti jezik, so s časom dobili ta skupni naziv. Pred trojansko vojno zaradi nemoči in osamljenosti niso nič večjega podvzeli. V to vojno so šli, ko so postali izkušeni mornarji.« (Thucydides, *Peloponeška vojna*, 1, 3). Ob tem je treba poudariti, da so »Heleni« vseskozi ostali heterogena skupnost, razdeljena na posamezne podetnijske in mestne države, ki pa jih je povezovala posebna helenska kulturna etnija (Smith, *National Identity*, str. 8, 24, 43–45 (glej opombo 157)). Kot mlajši primer etnične amalgamacije lahko služi tudi že omenjeni nastanek Bolgarov, ki so plod združevanja azijsko nomadske lateralne ali aristokratske in slovanske vertikalne ali demotske etnije (glej opombo 33).

- 1.3. Inkorporacija (vključitev, priključitev, pripojitev)⁴⁰ je proces vključitve ene etnične skupine v drugo, kar je zlasti pogosto v stiku med majhnimi in velikimi etničnimi skupinami.⁴¹ Južničevi etnični inkorporaciji lahko dodamo še podoben proces, ki ga navaja Smith, in sicer etnično raztapljanje (*ethnic dissolution*).⁴²
2. Etnična fisija ali diferenciacijski procesi znotraj posameznih etničnih skupin. Proces lahko vodi v proliferacijo ali množitev novih etničnih identitet, ki nastanejo iz ene skupne.⁴³
3. Etnično preživetje (*ethnic survival*).⁴⁴ Smith poudarja, da je etničnost odporen del kolektivne identitete ljudi. Etničnost skozi zgodovino ohranja več procesov, ki delujejo v obratni smeri od zgoraj naštetih. Sem lahko štejemo tudi: etnično oživitev (*ethnic revival*)⁴⁵ in etnično samoprenovo (*ethnic self-renewal*). Slednji proces omogočajo štirje dejavniki: 1) verska reforma, 2) kulturno izposojanje pri drugih etnijah, 3) udeležba ljudskih množic in 4) mit o etnični izbranosti oziroma mitomotor (*mythomoteur*).⁴⁶

Vse našete etnične dinamike lahko opazimo tudi na slovenskem etničnem prostoru vse od naselitve Slovanov pa do nastanka modernega slovenskega naroda v 19. stoletju. Pri naravnih procesih, ki zaznamujejo življenje in dinamike etničnih skupin, bi dodal še svoje opažanje, da namreč pri procesu etnične fuzije velja podobno načelo kot v kemiji, da se namreč »podobno topi v podobnem«. To je očitno tudi na primeru slovenskega etničnega prostora in njegovega sosredstva v zgodnjem novem veku. Proces *kroatizacije* – amalgamacije Hrvatov in Slavoncev ter naknadna integracija slednjih s Hrvati – je pljusnil tudi na slovenski etnični prostor, ker je šlo za etnije slovanskega izvora, ki so govorile sorodne jezike.⁴⁷

Tovrstni procesi so bili otežkočeni na zahodu, ker so si stali nasproti Slovani in Romani.⁴⁸ Prihajalo je sicer do medsebojnih jezikovnih vplivov in asimilacije slovanskih elementov v romanske in obratno,⁴⁹ ne pa do procesov etnične fuzije, kakršne opazimo npr. v Beli krajini. Medtem ko je bila jezikovna bariera med Slovani (Slovenci) na eni in Romani (Italijani in Furlani) na drugi strani dovolj močna, da je preprečila etnično zlivanje, pa je do tega prišlo med Romani. Vrata etnični fuziji oziroma integraciji Furlanov je odprla beneška priključitev Furlanije leta 1420, s čimer se je furlanska *Patria* tudi kulturno vezala na italijanski govorni

⁴⁰ Fran. Inkorporacija. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=inkorporacija> (14. 9. 2018).

⁴¹ Primer kroatizacije delov današnje vzhodne Slovenije. Glej: Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

⁴² Smith, *The Ethnic Origins*, str. 98–105.

⁴³ Južnič: »Z etnično fizijo gre razumeti procese diferenciacije v tako ali drugače obstoječih etnijah. V takih procesih se oblikujejo 'dodatne' etnične identitete. Temu bi lahko rekli proliferacija kot nastajanje 'novih' etnij, ki imajo svoj izvor v eni sami.« (Južnič, *Identiteta*, str. 277).

⁴⁴ Smith, *The Ethnic Origins*, str. 92–125.

⁴⁵ Glej: Smith, *The Ethnic Revival*.

⁴⁶ Smith, *National Identity*, str. 34–37.

⁴⁷ Glej: Golec, So bili Belokranjci, str. 153–207; Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

⁴⁸ O odnosih med Slovenci, Furlani in Italijani do pojava nacionalizma glej: Pisk, *Vi čuvarji ste*, str. 13–17.

⁴⁹ Glej: Štih, Slovenci. Od 6. do, str. 176.

prostor. Etnično raztapljanje Furlanov in njihova asimilacija v italijanski narod pa sta se zlasti pospešila v 19. in 20. stoletju.⁵⁰

Podobnih primerov v romanskem svetu je še veliko, saj je absorpcija možna zlasti v okoljih, kjer »etnična periferija« govori soroden jezik kot etnično jedro. Tako francoski naciji ni bilo težko inkorporirati etničnih skupnosti, kot so Okcitanzi, Pikardijci in Provansalci, ki so govorile romanske jezike⁵¹ in so se lažje raztopile v francoski naciji, medtem ko inkorporacija keltsko govorečih Bretoncev ni uspela v taki meri.⁵² Nastanek francoske nacije je olajšala etnična in jezikovna sestava nekdanje burbonske monarhije, medtem ko so se podobni poskusi v habsburški monarhiji spoprijeli z večjimi težavami, saj je bila monarhija sestavljena iz slovanskih, germanskih, romanskih ter ugrofinskih etničnih gradnikov, ki jih je bilo neprimerno težje integrirati, kaj šele asimilirati.⁵³

Etnično jedro in prehodno območje

Navezujoč se na zgornje podpoglavje naj opozorim še na dva koncepta, pomembna za razumevanje etničnih dinamik na Slovenskem v prednacionalni dobi. Prvi koncept – etnično jedro (*ethnic core*) izhaja iz etnosimbolistične razlagalne paradigme nastajanja narodov. Po Smithu se narodi oblikujejo okrog dominantnega etničnega jedra, ki v času nastajanja naroda integrira manjše etnične skupnosti na periferiji.⁵⁴ Slovensko etnično jedro je v zgodnjem novem veku obsegalo zlasti Kranjsko, Spodnjo Štajersko in južno Koroško (*populus Styrius, Carinthus et Carniolus*),⁵⁵ pa tudi Goriško in del Istre. Kot bomo videli v nadaljevanju, je obstoj takšnega etničnega jedra moč dokazati na podlagi zgodovinskih virov.⁵⁶

⁵⁰ Štih, Furlani, str. 163; Štih, Furlanija, str. 163–164; Skubic, Furlanščina, str. 168–169.

⁵¹ Našteti romanski jeziki znotraj nekdanje Galije so se vsi razvili iz vulgarne latinščine. O postopni diferenciaciji glej: Saussure, *Predavanja iz*, str. 220–224.

⁵² V Bretoniji sta tako avtohtona bretonščina in alohtona francoščina sobivali. Prišlo je do pojava, ki ga Ferdinand de Saussure imenuje »jezikovno nalaganje«. Glej: Saussure, *Predavanja iz*, str. 216–219. O vključevanju etnično nemških Alzačanov, ki so prav tako sprejeli občutek pripadnosti francoski *la grande nation* na podlagi skupne politične in družbene izkušnje, glej: Weber, *Economy and Society*, str. 395–396, 923.

⁵³ O političnih razlikah etnične inkorporacije v Franciji in habsburški monarhiji glej: Vilfan, *Država in dežela*, str. 59. Uvajanje nemščine kot izključnega jezika uprave v sklopu naporov Jožefa II. pri vzpostavljanju »enotne države« – *Gesamtstaat* je pri etničnih skupnostih v monarhiji imelo integraciji obratne učinke. Zlasti med Madžari je odlok, s katerim je Jožef II. maja 1784 razglasil nemščino za uradni in poučevalni jezik na Ogrskem in v Transilvaniji, sprožil silovito gibanje za modernizacijo in olepšanje madžarščine. Prizadevanja neologistov za madžarščino je kmalu vzbudilo negotovanje med nemadžarskimi etnijami Ogrskega kraljestva, kar je naposled pripeljalo do razpada nekdanj skupnega ogrskega patriotizma na madžarski nacionalizem in njegove tekmece (Köntler, *Madžarska zgodovina*, str. 171, 173, 182). To ne pomeni, da različne etnije in njihove identitete pred nacionalno dobo ne bi obstajale, temveč, da so šele tedaj postale *politikum*.

⁵⁴ Smith, *National Identity*, str. 37–42; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 28, 45–52.

⁵⁵ Škafar, Madžari o prvih, str. 250.

⁵⁶ Nazoren primer dinamike med etničnim jedrom in prehodnim območjem v odnosu med Prekmurci in preostalimi Slovenci je pismo sombotelskega škofa iz leta 1780, v katerem

Kar zadeva »etnično periferijo«, ki jo je etnično jedro nato asimiliralo, je slovenskemu zgodovinopisju *terminus technicus* za ta pojav ponudil že Janez Rotar leta 1987. Rotar je pas ozemlja ob meji med Svetim Rimskim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom imenoval »prehodno področje« in »narodno mešano področje« ter se pri svojem izvajanju oprl na poročila Primoža Trubarja o velikem številu alohtonega prebivalstva, ki je pred turškim pritiskom tja pribežalo s prostora Bosne in Hrvaške.^{57,58} Sam bom za to ozemlje uporabljal izraz »prehodno območje«. V zgodnjem novem veku ga je poleg priseljevanja beguncev pred turškim zavojevanjem zaznamoval še proces etnične fuzije ali kroatizacije, ki se je pojavila s sprostitvijo meje po prihodu Ogrske s Hrvaško in Slavonijo pod habsburško dinastijo na začetku 16. stoletja.⁵⁹

Večplastnost osebnih in kolektivnih identitet

Naj glede vprašanja identitete oziroma istovetnosti, kot bi izraz poimenovali v slovenščini, poudarim, da se pridružujem strukturalističnemu stališču, da je namreč ta koncept kljub določenim pomanjkljivostim popolnoma primeren za znanstvena besedila in da trenutno ne obstaja noben boljši koncept, ki bi ga lahko nadomestil.⁶⁰ Neizpodbitno je tudi, da je človekova osebnost (*self*) sestavljena iz številnih identitet. Svoje izvajanje opiram na Smithovo klasifikacijo kategorij, ki gradijo človekov individuum,⁶¹ v katero sem si dovolil nekatere svoje posege ter dopolnitve. Identitete se torej oblikujejo na osnovi naslednjih kategorij:

1. Kategorija spola, ki je temelj za spolno identiteto.⁶²
2. Kategorija prostora in ozemlja, ki poraja lokalno in regionalno identiteto. Ti sta zlasti zaznamovali življenje predmodernih družb.⁶³
3. Družbeno-ekonomska kategorija, ki pogojuje razne stanovske in razredne identitete. Smith opozarja, da slednji kategoriji manjkata pravi emocionalni

med drugim piše (prevod Ivana Škafarja): »Dasi je ta jezik razširjen in se razteza od opatijskega mesta Sv. Gottharda v naši škofiji skoraj do mejá Kranjske in si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo na nemajhnem ozemlju ...« (Škafar, Madžari o prvih, str. 248, 250).

⁵⁷ Rotar, Toponimika in etnika, str. 466. O avtohtonem in alohtonem prebivalstvu ter mešanju in asimilaciji na tem območju glej: Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 72–79.

⁵⁸ Rotar se sklicuje na Trubarjev opis v njegovem predgovoru v prvi del Novega testamenta v hrvaškem jeziku iz leta 1562: »Der obern Windischen Ländern / gemeines Volck / als die Windischen Märcker / die in Mätlinger Boden / vnnd vmb Newenfatt / Türckfeld / vnnd in derfelbigen Gegendt wonen / feind fchier auch der Art vnd Sitten / wie die Crobaten vnd Sürffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen geflohen feind. Die am Kharft / vnd in der Grauefchafft Görtz vnd Hifterreich lützen / der ein theil halt sich auff Crobatisch / der ander auff Wälifch / mit Sitten vnd Glauben« (Trubar, Nemški spisi, Zbrana dela 11, str. 438).

⁵⁹ Glej: Glec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 38–71.

⁶⁰ Kontroverza o konceptih identitete in ideologije: Malešević, *Identity as Ideology*, str. 13–36; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 122–124. Pregled diskusije in njenih odmevov v slovenski znanosti je prispeval Andraž Jež (Jež, *Stanko Vraz*, str. 10–19).

⁶¹ Smith, *National Identity*, str. 3–8.

⁶² Prav tam, str. 4.

⁶³ Prav tam, str. 4.

naboj in kulturna zasnova, da bi se na njej lahko oblikovale trajne kolektivne identitete. Zato kolektivne identitete, ki lahko vključijo celotno prebivalstvo določenega ozemlja, običajno ne nastanejo na ekonomski ali stanovsko-razredni, temveč prej na teritorialni, verski ali etnični osnovi. Kljub temu bi sam rad opozoril na dejstvo, da je prav ta oblika stanovske identitete med plemstvom v določenih časovnih obdobjih, kot npr. v 17. in 18. stoletju, prekašala etnično, o čemer bo sicer več govora v nadaljevanju.⁶⁴

4. Verska kategorija omogoča nastanek verskih identitet, ki so lahko nacionalne ali univerzalne, njihova značilnost pa je, da običajno vključujejo več kot en družbeni sloj. Medtem ko svetovne religije presegajo etnične in politične meje, veliko verskih skupnosti sovпада z etnično pripadnostjo njihove kongregacije. Vendar se tudi univerzalistične veroizpovedi lahko tesno povežejo z etničnostjo ali teritorialnostjo.⁶⁵ Pravoslavno krščanstvo je že od srednjega veka dalje razdeljeno po etničnem oziroma teritorialnem ključu na posamezne avtokefalne Cerkve. Po političnih mejah so urejene tudi evangeličanske državne Cerkve. Na poskuse nacionalizacije Cerkve pa tudi katoliški svet ni imun, kot kaže primer francoskega galikanizma.

Slovenski prostor v zgodnjem novem veku pa je pomembno zaznamoval protestantski koncept slovenske Cerkve, ki ga je razvil Primož Trubar, vendar je nato v jezikovnem smislu pomembno zaznamoval tudi delo katoliške Cerkve do prve polovice 18. stoletja.⁶⁶ Pomen judovsko-krščanske verske tradicije, ki je ponudila »izvirni model naroda« (*original model of the nation*) ter s prevodi Svetega pisma⁶⁷ v ljudske jezike krepila družbeno kohezijo, za oblikovanje koncepta ljudstva oziroma naroda opozarja zlasti Adrian Hastings.⁶⁸

5. Etnična kategorija poraja etnične identitete. Ker smo se z etničnostjo posebej ukvarjali že zgoraj, naj tu ponovim le, da gre za obliko kolektivne kulturno-jezikovne identitete, ki temelji na dejanskem ali domnevnem skupnem izvoru in za njene člane predstavlja fiktivno naddružino.⁶⁹

V nadaljevanju se bom posvečal štirim oblikam kolektivne identitete, in sicer teritorialni in etnični ter njenemu spreminjajočemu odnosu do družbeno-ekonomske in verske identitete. Osebna identiteta človeka je torej sestavljena iz več gradnikov

⁶⁴ Prav tam, str. 4–6.

⁶⁵ Več o tem: Smith, *National Identity*, str. 6–8.

⁶⁶ Vidmar, Schönleben in koncept, str. 9. Glej tudi: Kerševan, Božja beseda, str. 31–32.

⁶⁷ Kot primer navajam odlomek iz Mojzesove prve knjige o Noetovih potomcih v sodobnem in Japljevem slovenskem prevodu: »Njihovi potomci so se razdelili kot narodi po otokih in deželah, vsak s svojim jezikom, po svojih rodbinah in narodih« (1 Mz 10,5). (Sveto pismo na internetu. <https://dalmatin.biblija.net/biblija.cgi?m=1+Mz+10%2C1-32&id13=1&pos=0&set=2&l=sl> (6. 1. 2018)). V Japljevem prevodu pa se pasus glasi: »Lety fo semlē tih narodov v' poľebne dēshele rāsdeľili, vľaki po fvojih jesiki, inu po fvoji shlahti med fvojmi rojaki« (1 Mz 10,5). (Sveto pismo na internetu. <https://www.biblija.net/biblija.cgi?m=1+Mz+10%2C5&id13=1&id28=1&id11=1&pos=0&set=6&l=sl> (5. 11. 2018)).

⁶⁸ Hastings, *The Construction of Nationhood*, str. 1–34; Smith, Adrian Hastings, str. 25.

⁶⁹ Smith, *National Identity*, str. 8–15.

ali predmetov identifikacije, kolektivna identifikacija pa se v različnih obdobjih naslanja na različne prvine osebnih identitet. Povedano drugače, v različnih obdobjih se ljudje identificirajo z različnimi skupnimi lastnostmi lastnih identitet. V nekaterih obdobjih je ljudem pomembnejša njihova verska ali konfesionalna pripadnost, v drugih stanovska ali poklicna, deželna ali pokrajinska ter etnična ali narodna. Sam izhajam iz podmene, da je etnični element eden od pomembnejših gradnikov posameznikove identitete, njegov pomen za tvorjenje kolektivnih identitet pa skozi zgodovino niha. Potemtakem lahko govorimo o amplitudah pomena etničnosti, na katere vplivajo različni obči in lokalni trendi.

Strukturalistična opomba k vprašanju etničnega imena

Ker pogosto slišimo očitek, da je bila književnost od Trubarja do nacionalne dobe namenjena zgolj Kranjcem, ali prebivalcem drugih dežel, ne pa vsem Slovencem, je treba vprašanje etnonima in lingvonima nasloviti še s stališča ugotovitev strukturalističnega jezikoslovja.

Da bi razumeli, kaj pomeni množica poimenovanj, na katera naletimo v slovenski literaturi in zgodovinskih virih v zgodnjem novem veku, je treba upoštevati zlasti tri dejstva, in sicer: 1) Jezikovni znak (npr. »Slovenci«) je, po definiciji švicarskega jezikoslovca Ferdinanda de Saussurja, psihična entiteta z dvema stranema, sestavljata jo namreč označenec (etnično-jezikovna skupnost) in označevalec (izraz »Slovenci«);⁷⁰ 2) V predmodernih obdobjih, pred pojavom racionalizma je v besedilih vladala precejšnja »terminološka nedoslednost«.⁷¹ Da bi ugotovili, na kateri označenec se nanaša določeni označevalec, je potrebna kontekstualizacija; 3) Slovenščina vse do 19. stoletja ni poznala različnih izrazov za *genus* – Slované in *species* – Slovence, kar pa še ne pomeni, da obe kategoriji ne bi obstajali, ali da se jih pisci ne bi zavedali.⁷² Ta dvojnost v nomenklaturi se je odrazila npr. v predgovorih v slovnice slovenskega knjižnega jezika, kjer je že prvi slovníčar Adam Bohorič leta 1584 uvedel topos o velikem obsegu obravnavanega jezika, pri čemer so seveda mišljeni vsi slovanski jeziki, sama gramatika pa je posvečena zgolj slovenščini.⁷³

Pri nadaljnjem pojasnjevanju poimenovanja se opiram na dognanja zgoraj omenjenega Ferdinanda de Saussurja, ki ugotavlja, da je vez med označevalcem in označencem arbitrarna.⁷⁴ V našem primeru se posvečamo jezikovnemu znaku

⁷⁰ Saussure, *Predavanja iz*, str. 80–81.

⁷¹ »Terminološka nedoslednost« ni vladala le na področju poimenovanja vertikalnih ali demotskih etničnih skupni, temveč tudi, kot opozarja Kozma Ahačič, na področju opisovanja odnosov med jeziki, narečji, govori in jezikovnimi skupinami (Ahačič, *Zgodovina misli: protestantizem*, str. 233).

⁷² Lencek, *Note: The Terms*, str. 94, 96.

⁷³ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 183.

⁷⁴ Saussure navaja primer: »Tako nikakršen notranji odnos ne povezuje ideje »sestra« z nizom glasov s – ö – r, ki ji rabi za označevalec; prav lahko bi jo predstavljal katerikoli drugi niz: dokaz so razlike med jeziki in sam obstoj različnih jezikov: označevalec »vol« ima na eni

»Slovenci«, s katerim od 19. stoletja dalje razumemo (političen) narod, ki ga določa posebna identiteta, lasten jezik in geografski prostor. Ta jezikovni znak sestavljata označenec (skupina ljudi, ki jo družijo skupna kolektivna identiteta) in označevalec »Slovenci«. V nadaljevanju pa želim pokazati, da je označenec, torej etnična skupina, obstajala, že preden se je zanj začel uporabljati izključno označevalec »Slovenci«.

O označevalcu Saussure na splošno zapiše, da je le-ta: »... zvočne narave, zato poteka zgolj v času in svoje značilnosti povzema po času: a) ima razsežnost; in b) to razsežnost je mogoče meriti le v eni sami dimenziji: je premica.«⁷⁵ Ker se moje izvajanje posveča spreminjanju označevalcev, oziroma njihovim menjavi, si oglejmo še, kaj je Saussure dognal o tem: »Čas, ki zagotavlja nepretrežnost v jeziku, ima še en učinek, ki je na videz v protislovju s prvim: jezikovne znake hitreje ali počasneje spreminja, tako da lahko govorimo hkrati o nespremenljivosti in o spremenljivosti znaka.«⁷⁶ Dodaja: »Ne glede na dejavnike sprememb, naj delujejo sami ali v povezavi, vselej pripeljejo do premika v odnosu med označencem in označevalcem.«⁷⁷ V nadaljevanju si bomo potemtakem ogledali več sprememb med glasovno materijo in idejo.

V tem pogledu etničnost z jezikom deli pomembno lastnost namreč svojo dihotomijo med trajnostjo in spreminjanjem.⁷⁸ Vendar je ob tem treba poudariti, da so se poimenovanja za etnično in jezikovno skupnost, za katero se je naposled dokončno uveljavil označevalec »Slovenci«, vendarle pogosteje spreminjala, kot se je spreminjala sama etnija. V tem uvodnem delu se bom omejil zgolj na poimenovanja v slovenščini, v nadaljevanju pa še o poimenovanjih v drugih jezikih.

Za slovensko etnično skupnost kot označenec so se v času reformacije v 16. stoletju uporabljali zlasti trije označevalci, in sicer: *Slovinci*⁷⁹ ali *Sloveni*⁸⁰ ter sintagma *Kranjci inu Slovinci*.⁸¹ Igor Grdina je glede slednje opozoril, da gre

strani meje označevalec b – ö – f, na drugi pa o – k – s (Ochs)« (Saussure, *Predavanja iz*, str. 81).

⁷⁵ Saussure, *Predavanja iz*, str. 83.

⁷⁶ Prav tam, str. 88.

⁷⁷ Prav tam, str. 89.

⁷⁸ Anthony D. Smith: »... central paradox of ethnicity: the coexistence of flux and durability ...« (Smith, *National Identity*, str. 38), primerjaj: Saussure, *Predavanja iz*, str. 85–92.

⁷⁹ Vzemimo kot primer slovenski predgovor Trubarjevega Katekizma iz leta 1550, ki se v diplomatičnem prepisu glasi: »VSEM SLOUenzom / Gnado / Myr / Mylhoft inu prauu Spofnane bošhye / Ikufi Iesufu Chriřtufu prošim« (Trubar, *Katekizem* (1550), str. 12).

⁸⁰ Janez Rotar je ugotovil, da je v Trubarjevih delih leta 1566 prišlo do spremembe, saj se je avtor k svojim naslovljencem obrnil s sintagmo »Kranjcom inu Slovenom«. Vendar Rotar ugotavlja, da je pridevnik od obeh označevalcev »Slovinci« in »Sloveni« enak, in sicer »slovenski« (Rotar, *Toponimika in etnika*, str. 465).

⁸¹ O tem: Höfler, *Trubarjevi Lubi*, str. 11. Primerjaj tudi predgovor Andreja Savinca za Trubarjevo Postilo iz leta 1595: »... iz velike neizrečene gnade inu milosti tudi nas Kraince inu Slovence raven inu poleg družih folkov h tej veliki gnadi pustil priti, de my tudi to cejlo sveto BIBLIO ali vse Svetu pismu v našim pravim slovenskim inu materinim jeziku imamo inu beremo ...« (Trubar, *Hiřna postila*, str. 27). Sintagmo so slovenski protestantski pisci uporabljali tudi, ko so pisali v drugih jezikih. Adam Bohorič je v uvodu v prvo slovensko slovnico 1584 med drugim zapisal: »Solis verò nořtris hominibus Carniolanis feu Slavīs in fua dialecto ...« (Bohorič, *Arcticae horulae*, Praefatio, [pag. 7]).

za retorično sredstvo, ki ne označuje dvojega, temveč variacijsko poimenovanje enega v razmerju del–celota.⁸² Slovenci poleg tega niso edina etnična skupnost, ki se je v prednacionalni dobi označevala z več imeni.⁸³ Vzemimo kot primer le Lužiške Srbe, ki jih Hipolit Novomeški v svoji izdaji Bohoričeve slovnice iz leta 1715 označuje s sintagmo *Lufati vel Wendi*.⁸⁴ Očitno nas z Lužiškimi Srbi družijo več kot le slovnična posebnost dvojine. Podobnih primerov etničnih skupnosti, ki so se označevale z več označevalci, je bilo v zgodnjem novem veku še veliko.

V 17. in zlasti v 18. stoletju se je zaradi krepitve deželnih partikularizmov kot označevalec za Slovence začelo vse bolj uporabljati kranjsko ime, tudi za Slovence izven same vojvodine Kranjske. Tako se s kranjskim etno- in lingvonimom srečamo tudi na Štajerskem, Koroškem, Goriškem in v Trstu.⁸⁵ Na pojav širitve kranjskega imena na celoten slovenski etnični prostor so opozarjali že Janez Höfler,⁸⁶ Kozma Ahačič⁸⁷ in Boris Golec,⁸⁸ ki je za ta več kot stoletje trajajoč zgodovinski proces skoval poseben strokovni izraz – »karniolizacija«. ⁸⁹ Ta *terminus technicus* dosledno uporablja tudi pričujoča razprava. Karniolizacija za razliko od zgoraj omenjene kroatizacije ni bila posledica etnične fuzije oziroma inkorporacije, ali naslonitve na drugo etnično jedro, kot se je to zgodilo z deli današnje vzhodne Slovenije v odnosu do sosednjega hrvaškega prostora, temveč je šlo pri karniolizaciji zgolj za spremembo označevalca za istega označenca.

S pojavom narodnega gibanja in prehodom etnične skupnosti v politični narod pa je slovensko ime kot označevalec v 19. stoletju postopno popolnoma zamenjalo kranjskega. Kranjsko ime je hkrati začelo označevati tudi nemško prebivalstvo dežele in zlasti po letu 1918 ni bilo več zaželeno. Za Slovence pa je nekdani označevalec »Kranjci« dobil pejorativno konotacijo.⁹⁰ Medtem ko je kranjsko

⁸² Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27). O tem tudi Janez Rotar: »Vsi primeri kažejo, da je »kranjski« od »slovenskega« v pojasnjevalnem odnosu in ne v izenačevalnem: toponim pojasnjuje in natančneje določa etnično ime.« (Rotar, Toponimika in etnika, str. 465).

⁸³ Grdina navaja primer Nemcev, ki so bili znani tudi kot Tevtoni (Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27)).

⁸⁴ Hipolit Novomeški, *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*, pag. 4r.

⁸⁵ Več »Kranjcev« zunaj same Kranjske si bomo ogledali v posebnem poglavju. Naj tu kot primer navedem plemenitega »Kranjca« iz Tolmina, ki je bil med drugim več »kranjskega« jezika in se leta 1731 pojavi v anketi dunajskih jezuitov. Vpis naveden po Janezu Höflerju: »Petrus Antonius Cobavio nobilis carniolus Thulminensis Theologus: linguas callet carniolicam, furlanicam, germanicam, latinam et italicam« (Höfler, Iz neke jezuitske, str. 109).

⁸⁶ Höfler, *Trubarjevi Lubi*, str. 11, 42, 47 (»... Slovincih, ki so se po deželi (pravzaprav s »Kranjci«) dejansko začeli imenovati šele v novem veku, ...«); Höfler, Iz neke jezuitske, str. 105–109.

⁸⁷ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 21–27, 98, 100, 232.

⁸⁸ Boris Golec je o tem zapisal: »Pred letom 1848 pa je kranjsko ime celó nadomeščalo ime naroda in jezika, posebej na Kranjskem« (Golec, Nastanek in razvoj, str. 335). Glej tudi: Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 47–48. O karniolizaciji glej tudi: *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 111.

⁸⁹ Glej: Golec, »Lubi Slovenci« med, [tipkopis].

⁹⁰ Pejorativno konotacijo je kranjsko ime za Slovence dobilo pri Hrvatih, kot ugotavlja Golec (Golec, Nastanek in razvoj, str. 335). Grdina navaja, da so pravaši Antėja Starčevića Slovence zmerjali z žaljivko »prokleti Kranjac!« (Grdina, *Med dolžnostjo spomina*, str. 85). »Zeleno

ime z izjemo nekaj območji na desnem bregu Save ob nekdanji deželni meji s Štajersko do danes popolnoma izginilo, oziroma se je umaknilo slovenskemu, pa so preživele pokrajinske identitete, vezane na nekdanje deželne četrti vojvodine Kranjske: Gorenjci, Dolenjci in Notranjci.⁹¹

Podoben primer so Estonci, še ena vertikalna ali demotska etnična skupnost, ki je v prednacionalni dobi za samo-identifikacijo uporabljala predvsem označevalec *maarahvas*. Etonim je dejansko pomenil »ljudje dežele« in se je nanašal tako na njihovo indigenost kot tudi ruralnost. Po drugi strani so tujci prebivalstvo tega območja že od 13. stoletja dalje v latinščini naslavljali z apelativom *Estones*. V 18. stoletju pa je iz tega latinskega imena izvirajoče poimenovanje *eestlane* začelo prihajati tudi v rabo med etničnimi Estonci samimi, ki so ga naposled prevzeli kot lastni etnonim.⁹²

Hkrati je treba poudariti, da s tem, ko se je kranjsko ime v 17. in 18. stoletju uporabljalo kot označevalec za vse Slovence, ni izgubilo vseh drugih pomenov. V predmoderni dobi je, kot je bilo rečeno, na področju terminologije vladala precejšnja »nedoslednost«. Zato je za ugotavljanje, kaj določen izraz kdaj pomeni, oziroma kateri označevalec označuje določeni označenec, potrebna natančna kontekstualizacija. Niso namreč redki primeri, ko isti zgodnjenovoveški avtor v istem besedilu za isti označenec uporabi več označevalcev. Študije, ki so raziskovale spremenljivost izrazoslovja, so prispevali: Janez Rotar⁹³ in Edvard Vrečko,⁹⁴ ki sta raziskala Trubarjevo poimenovanje in pojmovanje južnoslovanskih ljudstev, Rado L. Lencek in Kozma Ahačič pa sta prispevala pregleda označevalcev za Slovence in slovenščino od srednjega veka do narodnega gibanja.⁹⁵

Podobno kot z etnonimi so več pomenov lahko nosili tudi drugi izrazi. Raziskavo o rabi sopomenk *folk*, *ljudstvo* in *narod*, ki nazorno prikazuje večpomenskost določenih označevalcev v slovenskem jeziku, je prispeval Jakob Müller.⁹⁶ Njegova študija nam lahko služi kot vzor rabe kontekstualizacije pri raziskovanju večpomenskosti in spreminjanja pomena določenih izrazov skozi čas. Podoben razvoj večpomenskosti nekega označevalca nam ponuja tudi izraz *Auftria*.⁹⁷ Kot primer vzemimo Janeza Ludvika Schönleba, ki v istem delu *Dissertatio polemica*

je gift za Srbe in Kranjce!« je poudarjala nemška propaganda pred Koroškim plebiscitom leta 1920 (Kamra. Plebiscitni lepaki. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/plebiscitni-lepaki.html> (1. 1. 2019)).

⁹¹ Golec, Nastanek in razvoj, str. 335, 340–347.

⁹² Raun, Nineteenth- and early twentiethcentury, str. 132.

⁹³ Rotar, Toponimika in etnika, 465–472; Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, 315–361; Rotar, *Trubar in južni*.

⁹⁴ Vrečko, Predgovor kot posvetilo, str. 629–663.

⁹⁵ Lencek, Note: The Terms, str. 93–97; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 232.

⁹⁶ Müller, *Zgodba o ljudstvu*, str. 33–61.

⁹⁷ Podobno kot je Schönleben z izrazom *Auftria* označeval tri različne označence, sta po ugotovitvah avstrijskih zgodovinarjev Otta Brunnerja in Ericha Zöllnerja tudi visokosrednjeveška zloženka *Herrschaft zu Österreich* (*dominium Austriae*) in njena poznosrednjeveška različica *Haus Österreich* (*domus Austriae*) lahko označevali tri različne pojme, in sicer: dinastijo, vladarske pravice in teritorialno posest. (Zöllner, *Der Österreichbegriff*, str. 23).

iz leta 1680 z njim enkrat označuje habsburško dinastijo,⁹⁸ drugič iz dveh delov sestavljeno nadvojvodino Avstrijo pod in nad Anizo^{99,100} ter tretjič protodržavno telo habsburške monarhije, sestavljene iz dednih dežel znotraj Svetega rimskega cesarstva.¹⁰¹

Naj za konec uvoda o nomenklaturi opozorim še na dejstvo, da na tem področju do nesporazumov prihaja še dandanes, kar se kaže zlasti pri zamenjevanju držav Slovenija in Slovaška. Predsedniku Republike Slovenije Milanu Kučanu se je tako leta 2002 primerilo, da so mu ob prvem uradnem obisku v Romuniji intonirali himno Slovenske Republike namesto himne Republike Slovenije.¹⁰² Kar pomeni, da je slovenski predsednik namesto slovenske *Zdravljice* slišal slovaško *Nad Tatrami se bliska*. Verjetno se s podobnimi težavami ubadajo tudi Litvanci in Latvijci. Soočeni s težavami svojega časa nikakor ne moremo zameriti npr. Valvasorju, če je leta 1689 svoje rojake, ko jih ni naslavljal s Kranjci, imenoval: *Slavonier, Wenden oder Winden, Sclaven oder Wenden in Winden oder Sclaven*.¹⁰³

⁹⁸ Tak je vzklik, s katerim avtor vladarski hiši želi še dolgo življenje: »Vivat AUSTRIA! Annos annis accumulet & Fastos impleat dignos aeternitate!« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. [314]). Za habsburško dinastijo sicer Schönleben večkrat uporablja pridevniško rabo, npr: *Auftriaca Domus, familia Auftriaca* (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 170, 172), ali pa o Habsburžanih govori kot o Avstrijcih, npr: »Sic per Mariam Auftriaci regnant, imperant, vincunt, pacem stabiliunt.« In: »O Auftriacorum Regum pietatem, cui caelestis Imperatrix tam manifeste, & pie adfavet.« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 172).

⁹⁹ Primera: »Nulla est in vtraq[ue] Auftria, nulla in Hungaria, Bohemiae Regnis, nulla in Styria, Carinthia, Carniolia B[eatae] Virginis pia Sodalitas, in cujus album nomen fuum non retulerit ...« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 163) in: »Plures primus ipse induxit in Auftriam, Bohemiam, Styriam.« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 166).

¹⁰⁰ Schönlebnovo navedbo »in vtraq[ue] Auftria« je treba razumeti v kontekstu postopnega in zapletenega nastajanja dveh deželnih entitet na območju nekdanje enotne vojvodine Avstrije (povzdignjena leta 1156), ki sta se v poznem srednjem veku razvili vsaka na svoji strani reke Anize (Enns). Ko je Friderik III. v 15. stoletju državnoopravno potrdil *privilegium maius*, je bila dežela nad Anizo *de iure* del nadvojvodine Avstrije in v uradnem vladarskem naslovu ni bila navedena kot posebna državnopravna entiteta, pač pa so Habsburžani uporabljali njen grb. Ločeni poimenovanji za obe entiteti sta se v virih pojavili že v drugi polovici 13. stoletja, v Schönlebnovem času pa so topografi za Avstrijo nad Anizo pogosto uporabljali njeno ljudsko ime »Oberösterreich«. Državnoopravni status dežele nad Anizo je bil kljub temu dokončno urejen šele s Februarskim patentom leta 1861, vendar tudi tedaj dežela nad Anizo še vedno ni bila zastopana v uradnem naslovu vladarja. Ta je še naprej nosil titulo »nadvojvoda Avstrije«, vezano na obe deželi. Avstrija nad Anizo je Zgornja Avstrija (Österreich) uradno postala šele v sklopu prve avstrijske republike po prvi svetovni vojni. (Haider, *Geschichte Oberösterreichs*, str. 99–104; Wakounig, *Zwischen Landes- und/oder Reichspolitik*, str. 70–74).

¹⁰¹ Primer: »Et verò, vt talem fe exhiberet Ferdinandus, tametfi vndique impetitus ab hostibus, purgare tamen Auftriam fuam ab haereticorum reliquiis magno animo contendit ...« (Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 167).

¹⁰² Siol.net. Sta Slovenija in Slovaška res tako zamenljivi? (<https://siol.net/novice/slovenija/sta-slovenija-in-slovaska-res-tako-zamenljivi-455911> (1. 1. 2019)).

¹⁰³ O tem: Lencek, Note: The Terms, str. 94.

Hrochove zgodovinske konstante – zibelka naroda

Hrochova dela so pri svojih raziskavah upoštevali tako modernisti kot etno-simbolisti, zato je kot skupna točka primeren za začetek izvajanja. V pričujočem podpoglavju se bom oprl na zgoraj predstavljeni Hrochov koncept štirih zgodovinskih konstant, ki omogočajo nastanek modernih narodov, in ga dopolnil z nekaterimi svojimi inovacijami ter poskušal predstaviti, katere od gradnikov slovenske identitete lahko prepoznamo v dani klasifikaciji:

1. Zgodovinsko-politična konstanta. Kot številni drugi teoretiki nacionalizmov tudi Hroch razlikuje med t. i. »državnimi narodi« in narodi, katerih nastanek je plod delovanja narodnega gibanja.¹⁰⁴ Slovenski narod kot politična entiteta sicer spada v drugo kategorijo, kar pa še ne pomeni, da določene zgodovinsko-politične konstante niso pomembno vplivale na oblikovanje tako etnične kot nacionalne identitete Slovencev.

O (prekinjeni) državni tradiciji slovenskega naroda kot politične entitete lahko govorimo od leta 1918 dalje.¹⁰⁵ Kljub temu je vsaj do druge polovice 16. stoletja v krogih intelektualcev in družbene elite obstajal koncept »slovenske dežele« (*Windischland*),¹⁰⁶ ki pa je bil omejen na etnično in jezikovno področje in ni imel političnih atributov, kar je prepričljivo dokazal Janez Höfler.¹⁰⁷ Poleg tega je v 17. in 18. stoletju, ko so se sicer krepili deželni partikularizmi, naddeželni značaj obdržal Trubarjev koncept slovenske Cerkve, ki je preživel protireformacijo.¹⁰⁸ Na cerkveno-upravnem področju pa je pomemben povezovalni dejavnik za slovenski etnični prostor predstavljala Ljubljanska škofija, ki je imela med letoma 1461 do 1787 svoje župnije tako na Kranjskem kot tudi na Štajerskem in Koroškem.¹⁰⁹ Vendar več o tem v naslednji točki.

Vrnimo se k političnim dejavnikom narodotvornosti. Neprekinjeno državno tradicijo na slovenskem etničnem prostoru so od srednjega veka do konca

¹⁰⁴ Hroch, *Nationale Identität*, str. 38–39. V strokovni literaturi obstaja množica podobnih klasifikacij narodov po nastanku. Verjetno je začetnik te razdelitve Friedrich Meinecke, ki je leta 1908 začel razlikovati med *Staatsnation* in *Kulturnation*. Otto Bauer razločuje med zgodovinskimi (*historische Nationen*) in nezgodovinskimi narodi (*geschichtslose Nationen*) (Bauer, *Die Nationalitätenfrage*, str. 164–208). Anthony D. Smith razločuje: 1) Teritorialni tip naroda (zahodni tip). Teritorialni narodi so nastali s procesom birokratske inkorporacije s strani lateralnih etnij. Proces je povzročil nastanek teritorialnih in državljanskih političnih narodov. Ta proces je značilen za zahodnoevropske države, ki so predhodnice narodov. In 2) Etnični tip naroda (srednje- in vzhodnoevropski tip). Ti narodi so nastali s procesom vernakularne/ljudske mobilizacije in so etnični in genealoški narodi (Smith, *National Identity*, str. 99–101, 123). Z zelo podobno razvrstitvijo se srečamo pri Stanetu Južnič (Južnič, *Identiteta*, str. 278, 324).

¹⁰⁵ Glej: Perovšek, *Slovenci in država SHS*, str. 71–79; Grdina, *Slovenci. Razvoj slovenske*, str. 170–171.

¹⁰⁶ Elze, *Trubers Briefe*, št. 2, str. 19–20.

¹⁰⁷ Več o tem v posebnem poglavju. Glej: Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 14–15, 46–47, 53, 69.

¹⁰⁸ Vidmar, *Schönleben in koncept*, str. 9.

¹⁰⁹ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 100–101, 122–123. O povezovalni vlogi Ljubljanske škofije za Slovence glej: Grdina, *Do »fine moke 00«*, str. 209.

habsburške monarhije leta 1918 imele zgodovinske dežele: Štajerska, Koroška, Kranjska s Slovensko marko in Metliko ter Goriška z Gradiško.¹¹⁰ Te politične entitete z atributi državnosti sicer niso bile izključno, temveč tudi slovenske. V slovenskem zgodovinopisju se je nekdanja zanje uporabljala besedna zveza »slovenske zgodovinske dežele«, ki je sicer res historiografski konstrukt, vendar če si v spomin priključimo dejstvo, da je Trubar svoja dela namenjal kristjanom, *kir v tih slovenskih deželah* prebivajo,¹¹¹ po mojem mnenju ta zloženka zgodovinskih dejstev ne potvarja.

Med zgoraj naštetimi deželami je bila od konca srednjega veka dalje za Slovence najpomembnejša vojvodina Kranjska, ki je zaradi svoje osrednje geografske lege, škofijskega sedeža in dejstva, da je bila najbolj slovenska, v času reformacije in narodnega gibanja prevzela vodilno vlogo pri povezovanju etnične skupnosti.¹¹² Slovenščina je bila tod najdlje prisotna med višjimi sloji prebivalstva in je dolgo predstavljala enega od temeljev deželne identitete.¹¹³ Iz imena dežele sta bila v prednacionalni dobi nekaj časa izpeljana tudi etnonim in lingvonim za vse Slovence (*karniolizacija*), kranjski deželni grb pa je nato v času narodnega gibanja dal tudi barve slovenski narodni zastavi.¹¹⁴

V okviru politično-zgodovinske konstante kot generatorja identitet gre izpostaviti tudi pomen nekdanjih deželnih četrti in poznejših terezijanskih okrožij na oblikovanje pokrajinskih identitet. Medtem ko današnja štajerska in koroška identiteta slonita na pripadnosti nekdanjim deželam, se gorenjska, dolenska ter notranjska identiteta, kot že omenjeno, opirajo na nekdanje deželne četrti oziroma okrožja vojvodine Kranjske. Pojav pokrajinskih identitet je raziskal Boris Golec,¹¹⁵ prisotnost identitet, ki izvirajo iz nekdanjih političnih tvorb – dežel ali okrožji – med Slovenci dandanes pa je preučil Matjaž Geršič.¹¹⁶

Bolj kot deželne meje pa je Slovence kot etnično skupino in kasneje politični narod zaznamovala meja Svetega rimskega cesarstva z Ogrskim kraljestvom, ki se je dokončno ustalila okrog leta 1200.¹¹⁷ S tem sta bili etnični skupnosti Slovencev in Slavoncev (Kajkavcev), ki sta si bili jezikovno sicer najbližji, dokončno ločeni.¹¹⁸ Meja med cesarstvom in Ogrsko se je kot bariera omilila, ko sta Slavonija in Hrvaška skupaj s preostalo Ogrsko v letih 1526 in

¹¹⁰ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 59–63.

¹¹¹ Navedek povzet po: Trubar, *Tiga Noviga*, str. 15. O tem glej: Kerševan, Božja beseda, str. 24.

¹¹² Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 53.

¹¹³ Golec, *Regionalne razlike*, str. 25; Kočever, *Identiteta kranjskih*, str. 149–152.

¹¹⁴ Grdina, *Slovenci. Razvoj slovenske*, str. 171. O kranjskem grbu glej: Kotar, *Listina cesarja Friderika III.*, str. 68–96.

¹¹⁵ Glej: Golec, *Nastanek in razvoj Golec*, str. 327–348; Golec, *Terezijanske reforme*, str. 195–216.

¹¹⁶ Glej: Geršič, *Slovenska pokrajinska*.

¹¹⁷ O ustalitvi politične meje na jugu glej: Kosi, ... quae terram, str. 58–71, 90–91; *Slovenski zgodovinski atlas*, 69–70.

¹¹⁸ Glej: Vilfan, *Država in dežela*, str. 58.

1527 prišli pod žezlo Habsburžanov. Personalna unija je namreč področja na jugu in vzhodu slovenskega etničnega prostora odprla vplivom hrvaško-slavonskega prostora (*kroatizacija*). Na ogrski strani meje pa je vse skozi bilo Prekmurje.¹¹⁹

Politična meja na zahodu slovenskega etničnega prostora se je konsolidirala na začetku zgodnjega novega veka, in sicer s habsburškim dedovanjem Goriške leta 1500 in pridobitvijo zgornjega Posočja po prvi »beneški vojni« med letoma 1508 in 1516.¹²⁰ Po tem sta na beneški strani meje ostali dve s Slovenci poseljeni območji, in sicer: Koprsko primorje in Beneška Slovenija.¹²¹ Čeprav se zahodna politična meja ni pokrivala z etnično, na zahodu zaradi velikih etničnih in jezikovnih razlik med Slovenci na eni ter Furlani in Italijani na drugi strani, ni prihajalo do podobnih etničnih fuzij kot ob meji z Ogrskim kraljestvom.¹²²

V tem pogledu je bila meja Svetega rimskega cesarstva z Republiko sv. Marka za Slovence kot etnično skupnost manj pomembna kot južna in vzhodna meja z Ogrsko. Od Nemcev, s katerimi so Slovenci skupaj naseljevali Štajersko, Koroško in Kranjsko, pa so jih ločili etnični znaki – zlasti jezik. Več o tem v nadaljevanju.

2. Jezikovno-etnična konstanta. Ta je ključno vlogo odigrala pri »etničnih« narodih brez (neprekinjene) državne tradicije, zlasti tistih, ki so nastali okrog etničnih jeder vertikalnih demotskih etnij.¹²³ Jezik sicer ni edini gradnik (kolektivne) identitete in tudi ni bil v vseh zgodovinskih obdobjih osrednji predmet identifikacije, spada pa brez dvoma med najpomembnejše. Ferdinand de Saussure je glede tega zapisal: »Nravi naroda učinkujejo na jezik,

¹¹⁹ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 40, 50–51, 93–120; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 110–111.

¹²⁰ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 105. O poteku vojne Maksimilijana I. z Beneško republiko glej: Kosi, *Spopad za prehode*, str. 143–170.

¹²¹ O oblikovanju etnične meje med Slovani in Romani na zahodu glej: Štih, Slovenci. Od 6. do, str. 171, 175–176.

¹²² Na zahodu so bili procesi etnične fuzije med slovansko na eni ter dvema romanskima etnijama na drugi strani zaradi velikih jezikovnih razlik otežkočeni. Medtem so bili tovrstni procesi pogosti ob cesarsko-ogrski meji, kjer so si stale nasproti slovanske etnične skupnosti. Na zahodni meji je bil zato bolj kot proces etničnega zlivanja opazen proces etnične asimilacije enklav enega prebivalstva z večinsko etnijo okolice. To se je zgodilo s slovanskimi kolonisti v Furlaniji, ki so jih tja v 11. stoletju po ogrskih vpadih naselili oglejski patriarhi. Glej: Štih, Slovenci. Od 6. do, str. 176. O odnosih med Slovenci, Furlani in Italijani glej: Pisk, *Vi čuvarji ste*, str. 13–17.

¹²³ Hroch v sklopu te konstante predstavi posebno skupino etnij, katerih jeziki niso sovpadali z uradnimi jeziki uprave, ter te skupnosti deli v tri podskupine: 1) etnične skupine z oslabljenim literarnim jezikom, kamor prišteva Čehe, Hrvate in Flamce; 2) skupine brez literarne tradicije, kamor prišteva Srbe, Estonce in Slovence; ter 3) skupine s prekinjeno literarno tradicijo, kamor prišteva Katalonce (Hroch, *Nationale Identität*, str. 39–41). Kar zadeva drugo podskupino etničnih skupin brez literarne tradicije, Hrochove trditve ne držijo, saj so vse tri našteje etnije Srbi, Estonci in Slovenci premogli neprekinjeno literarno tradicijo. V slovenskem primeru neprekinjena literarna tradicija obstaja od leta 1550 dalje (Pogorelec, *Cerkveno življenje*, str. 316–317; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 227–228).

na drugi strani pa v veliki meri prav jezik dela narod.«¹²⁴ Poleg jezika so Slovence kot etnično skupnost v zgodnjem novem veku določala še druga etnična znamenja, vendar več o tem v posebnem poglavju.

Slovenščina je bila ključno etnično znamenje Slovencev kot etnične skupnosti in je z narodnim gibanjem v 19. stoletju postala tudi temelj narodne identitete.¹²⁵ Glede njenega pomena v zgodnjem novem veku Anja Dular ugotavlja: »Že iz samih podnaslovov in uvodnih strani publikacij v slovenščini je namreč od 16. stoletja naprej moč razumeti, da tu ni bil prisoten le pojem deželne, ampak slovenske pripadnosti v različnih deželah.«¹²⁶

Po vključitvi slovenskega etničnega prostora v frankovski državni okvir, nemški kolonizaciji in po uveljavitvi nemščine kot jezika zapisovanja v svetni upravi znotraj Svetega rimskega cesarstva po letu 1300¹²⁷ je prišlo do že omenjenega procesa »jezikovnega nalaganja«¹²⁸ nemščine na slovenščino. V zgodnjem novem veku je bila tako pisarniška nemščina skoraj edini jezik svetne uprave na pretežnem delu slovenskega etničnega prostora, za njo pa sta precej zaostajali latinščina in italijanščina.¹²⁹ Posledično je slovenščina iz nemščine sprejela veliko izrazov, ki se tičejo države, oblasti in plemstva.¹³⁰ Poleg tega je nemščina na Slovenskem kmalu dobila status prestižnega jezika,¹³¹ čeprav je sama germanizacija skozi zgodnji novi vek napredovala le počasi¹³² in se slovenščine ni držal sloves manjvrednega sociolekta.¹³³ Je pa v drugi polovici 18. stoletja res postala vse bolj socialno zaznamovana kot jezik nižjih slojev.¹³⁴

Po nekaj srednjeveških zapisih je slovenski jezik sredi 16. stoletja stopil na pot knjižnega jezika, ki ga je z vpogledom v različna slovenska narečja vzpostavil Primož Trubar kot nekakšno umetno tvorbo, ki je poskušala v čim večji meri slediti izročilu tedanjega javno govorjenega jezika.¹³⁵ Sama jezikovna skupnost pa je vendarle obstajala že pred samo vzpostavitvijo knjižnega standarda. Slovenščina se je razvila v samosvoj slovanski jezik, ki si je bil sicer najbližje s sosednjo hrvaščino, vendar je edini primer, v

¹²⁴ Saussure, *Predavanja iz*, str. 32. O jeziku in etničnih (kolektivnih) identitetah je Saussure na drugem mestu zapisal še: »Med etnizmom in jezikom velja tisti odnos recipročnosti, ki smo ga že ugotovili [...]: družbena vez vzpodbuja tvorbo skupnega jezika in nemara skupnemu idiomu vtisne nekatere značilnosti; nasprotno pa skupni jezik delno vzpostavlja etnično enotnost« (Saussure, *Predavanja iz*, str. 250).

¹²⁵ O razvoju slovenščine kot jezika glej: Toporišič, *Slovenski jezik*, str. 34–38.

¹²⁶ Dular, Berem, bereš, beremo, str. 101.

¹²⁷ Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 403.

¹²⁸ Saussure, *Predavanja iz*, str. 216–217.

¹²⁹ Golec, *Regionalne razlike*, str. 25. O slovenščini v uradnih besedilih glej: Koruza, *O zapisanih*, str. 193–200, 244–254.

¹³⁰ Dular, *Slovenska plemiška*, str. 270.

¹³¹ Golec, *Regionalne razlike*, str. 26.

¹³² Kočevar, *Identiteta kranjskih*, str. 149–152.

¹³³ Štuhec, *Iz Lesc*, str. 340.

¹³⁴ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 36.

¹³⁵ Glej: *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

katerem utemeljitelj knjižnega jezika kot govorce slovenskega jezika omenja tudi Hrvate, po ugotovitvah Igorja Grdine, nastal pod vplivom zamisli Petra Pavla Vergerija o enotnem jeziku za vsa južnoslovanska ljudstva, ki pa ni obrodila sadov.¹³⁶ Reformatorska vnema na jezikovnem področju je svoj vrh dosegla leta 1584, ko je slovenščina dobila svojo prvo slovnico *Arcticae horulae* Adama Bohoriča¹³⁷ in prevod celotne Biblije Jurija Dalmatina.¹³⁸ Kljub protireformaciji se je slovenščina kot knjižni jezik ohranila in v t. i. katoliški dobi slovenskega pismenstva doživela preporod v obliki rokopisnih del, ki so po ugotovitvah Matije Ogrina obsegala kompleksen sestav literarnih besedil.¹³⁹ Ker je čas baroka prinesel krepitev deželnih partikularizmov¹⁴⁰ in posledično širitev deželnih identitet med ljudi vseh slojev, je Slovence kot etnično skupnost zajel proces etnične fisije ali diferenciacije, ki se je odrazil tudi na še intenzivnejšem narečnem cepljenju, kar je seveda pomenilo tudi pritisk na knjižni jezik in spodbudilo njegovo prilagajanje posameznim narečnim značilnostim ter posledično cepljenje knjižnega jezika v različice. Na območju etničnega jedra so nastale pokrajinske različice knjižne slovenščine (štajerska, kranjska in koroška), v prehodnem območju, kjer lahko nemara govorimo celo o etnični proliferaciji, pa dve posebni varianti knjižnega jezika: vzhodnoštajerska in prekmurska.¹⁴¹ Vendar je tudi v tem času enotnost slovenskega knjižnega jezika na izročilu protestantske knjižne tradicije ohranjal zlasti Dalmatinov prevod Svetega pisma, na katerem sta slonela tudi katoliška lekcionarja iz let 1613 in 1672. Bohoričeva slovnica pa je do ponovne objave Hipolita Novomeškega leta 1715 veljala za izgubljeno. Da je književno delo protestantov tudi v 17. in 18. stoletju ostalo norma, je prepričljivo dokazal Kozma Ahačič.¹⁴² Nadnarečni značaj te jezikovne norme pa so vzdrževali tudi redovni pridigarji, ki so se redno selili po celotnem slovenskem etničnem prostoru.¹⁴³ Slovenščina je z reformacijo v drugi polovici 16. stoletja postala jedro še enega koncepta, ki je pomembno ohranjal tudi etnično kohezijo v primerjavi s sredobežnimi silami etnične fisije. Trubar je namreč v svoji *Cerkovni ordningi* leta 1564 razvil že omenjeni koncept »Cerkve Božje slovenskega jezika«, ki je bila namenjena protestantski cerkveni organizaciji na Kranjskem in v drugih »slovenskih deželah«.¹⁴⁴ To dokazuje prisotnost izvodov dela tudi v drugih deželah.¹⁴⁵ Marko Kerševan glede *Cerkovne ordninge* ugotavlja, da

¹³⁶ Grdina, *Od Brižinskih spomenikov*, str. 115–122; Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 58.

¹³⁷ Glej: Ahačič, *Zgodovina misli: protestantizem*, str. 69–211.

¹³⁸ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

¹³⁹ Ogrin, *Slovenski rokopisi 17. stoletja*, str. 25–26.

¹⁴⁰ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11.

¹⁴¹ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 15, 19, 25, 212, 219, 236; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

¹⁴² Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 87, 176.

¹⁴³ Prav tam, str. 233.

¹⁴⁴ Kerševan, *Božja beseda*, str. 32.

¹⁴⁵ Šega, *Med Biblijo in*, str. 128.

gre za: »... besedilo, ki bi hkrati spodbujalo versko, izobrazbeno in kulturno (samo)zavest in enotnost ‚ljudi slovenskega jezika‘ ...«. ¹⁴⁶ Kljub deželno knežji prepovedi in zaplembi knjige, ki kot cerkveni statut ni v polnosti zaživel, ¹⁴⁷ je Trubarjev koncept slovenske Cerkve preživel.

Nanj se je npr. v svojem pismu kranjskim odbornikom 10. januarja 1572 skliceval Andrej Savinec, ki je zapisal tudi: »Hieher gen Tübingen alda noch die Theologiam oder die Hl. Schrifft studieren, vnd also mitlers Zeit vnserer armen windischen kirchen mit fürtragen des Göttlichen Worte diennen vnd zu nuz sein mocht, mich erhebt, vnd alda biss auff dise gegenwertige Zeit meinen Theologicisstudys (ohne allen eigen rhumb zu schreyben) vleissig inuigiliert vnd obgelegen.« ¹⁴⁸

Poleg tega Luka Vidmar ugotavlja, da je, kljub protireformaciji na prelomu iz 16. v 17. stoletje, ¹⁴⁹ Trubarjeva ideja slovenske Cerkve pomembno zaznamovala tudi dojemanje in delovanje katoliške Cerkve na Slovenskem in se odražala zlasti v katoliških lekcionarjih, ki niso bili omejeni zgolj na župnije Ljubljanske škofije, temveč so bili namenjeni širšemu slovenskemu občinstvu. ¹⁵⁰

Ob tem je treba poudariti, da Trubarjev koncept Cerkve slovenskega jezika ni imel političnih konotacij v smislu spreminjanja deželnih meja, ali ustvarjanju politično-upravnih entitet po etničnem ključu, kar tudi ni bil razlog za njeno prepoved. Ta je *Cerkovno ordningo* doletela zaradi poseganja v pravice deželnega kneza na konfesionalnem področju. Prav tako je reformatorjeva prva skrb veljala širjenju evangelija, ob čemer pa je tudi slovensko rodoljubje na njegovi lestvici prioritete kotiralo na visokem mestu. Trubarjev koncept je kljub neuspehu na verskem področju vzpostavil osrednji idejni, duhovni in jezikovni koncept, ki je slovensko jezikovno in etnično identiteto ohranjal do časa, ko je naposled dobila politično konotacijo.

3. Pojemovna konstanta. Hroch v povezavi s pojmovno konstanto opozori na raznolikost pojmov, ki jih v povezavi z narodom poznajo državni narodi in narodi, ki so plod narodnega gibanja. Poleg tega izpostavlja dejstvo, da so številni pojmi skozi zgodovino menjali svoj pomen ter kot primer navaja, da je deželni patriotizem za nekega plemiča okrog leta 1800 pomenil nekaj čisto drugega kot za intelektualca stoletje kasneje. ¹⁵¹ Tej Hrochovi ugotovitvi sicer lahko pritrdim, vendar bom na tem mestu opozoril, da čeprav se je vsebina pojma domovine skozi zgodovino spreminjala, je občutek pripadnosti le-tej človeško družbo zaznamoval vse od antike dalje.

Poleg tega bi rad opozoril, da se skozi zgodovino vselej medsebojno dopolnjujeta občutka pripadnosti določenemu prostoru in določeni skupini.

¹⁴⁶ Kerševan, Božja beseda, str. 32.

¹⁴⁷ Šega, Med Biblijo in, str. 128.

¹⁴⁸ Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, št. 7, str. 49; Elze, *Primus Trubers Briefe*, št. 507 (delni povzetek).

¹⁴⁹ Glej: Kočever, *Vojvodina Kranjska*, str. 20–88, 92–97, 122–167.

¹⁵⁰ Vidmar, *Schönleben in koncept*, str. 9.

¹⁵¹ Hroch, *Nationale Identität*, str. 41–43.

V prvem primeru navezanosti na določeno teritorialno-politično entiteto lahko govorimo o domoljubju (patriotizem, državni nacionalizem). Drugo kategorijo pripadnosti določeni skupini lahko v grobem razdelimo na: 1) pripadnosti skupinam na podlagi etničnih, jezikovnih in kulturnih značilnosti, v tem primeru govorimo o rodoljubju (etnonacionalizem), ter 2) pripadnost skupinam, ki jih določa družbeni stan ali poklic.¹⁵² Vse tri oblike občutkov pripadnosti se med seboj *a priori* ne izključujejo, pač pa njihov pomen skozi zgodovino variira. Ker se bom vprašanju amplitud pomena določenih občutkov pripadnosti posvetil v posebnem poglavju, naj tu nadaljujem s prikazom razvoja domoljubja in rodoljubja skozi zgodovino.¹⁵³

Začnimo z dvema primeroma domoljubja ali teritorialnega patriotizma iz antike. Kot prvi se nam ponuja Tukidid, ki je Perikleju v svoji *Peloponeški vojni* v znamenitem pogrebnem govoru v usta položil naslednje besede: »Atene gredo edine med sedanjimi državami v preskušnjo večje, kakor je njih sloves.«¹⁵⁴ In: »Srčen mož, ki v hrabrosti ne pozna strahu in goji najlepše nade na veličino domovine, mnogo teže prenaša sramoto zaradi boječnosti kot smrt, katere ne občuti.«¹⁵⁵ Navedek izraža pripadnost atenski polis, kar pa še ne pomeni, da stari Grki niso poznali tudi občutij pripadnosti po etnično-jezikovnem kriteriju.¹⁵⁶ Po svojih podetnjah so se namreč delili na Dorce, Jonce, Eolce in Beočane, prisotne pa so bile tudi predstave o posebni helenski kulturni etniji.¹⁵⁷ S podobnimi občutji se srečamo tudi pri Rimljanih. Horacij je vzkliknil: »Dulce et decorum est pro patria mori!«¹⁵⁸

Izraženo patriotsko komponento je poznala srednjeveška literatura pravoslavnih Slovanov. Simon Malmenvall je na primeru pridige *Beseda o*

¹⁵² O tem glej poglavje o večplastnosti osebnih in kolektivnih identitet.

¹⁵³ Temeljno študijo o domoljubju je za slovensko revijo *Napredna misel* že leta 1914 prispeval italijanski sociolog nemškega rodu Roberto Michaels. Nanjo se bo pričujoča študija v nadaljevanju pogosto sklicevala (Michels, *Historična analiza patriotizma*, str. 153–182). O zgodovinskem konfliktu patriotizma in kozmopolitizma glej: Todorov, *Narod in nacionalizem*, str. 145–164. V zadnjem času so študije deželnega patriotizma v porastu (glej: Gotthard, *Vormoderne Lebensräume*, str. 37–73; Piirimäe, *Swedish or Livonian*, str. 13–32; Piirimäe, *Livonian Vaterland*, str. 15–45). Zgodovinarji ugotavljajo, da je v zgodnjem novem veku obstajalo več občutkov pripadnosti hkrati. Tako je bil patriotizem v nekaterih primerih vezan na celotno Sveto rimsko cesarstvo (nemške narodnosti), spet drugač se je vezal bolj na posamezne dežele. O občutkih pripadnosti deželi in Svetemu Rimskemu cesarstvu nemške narodnosti kranjskih deželnih stanov glej: Kočevar, *Identiteta kranjskih*, str. 135–158.

¹⁵⁴ Thucydides, *Peloponeška vojna*, 2, 41.

¹⁵⁵ Prav tam, 2, 43.

¹⁵⁶ Tudi ta občutek pripadnosti skupni helenski identiteti je moč zaznati v Periklejevem žalnem govoru, četudi je bil starogrški svet tedaj zapleten v bratomorno peloponeško vojno (431–404 pr. Kr.). Po Tukididu je Periklej namreč rekel tudi: »Le malo Helenom kot tem velja, da besede ne zaostajajo za dejanji.« (Thucydides, *Peloponeška vojna*, 2, 42).

¹⁵⁷ Smith, *National Identity*, str. 8, 24, 43–45.

¹⁵⁸ Izvirnik: »Dulce et decorum est pro patria mori: / mors et fugacem persequitur virum / nec parcat inbellis iuventae / poplitibus timidove tergo.« Horacij, *Carmina* (III.2.13). (HORATI FLACCI CARMINVM LIBER TERTIVS. <http://www.thelatinlibrary.com/horace/carm3.shtml> (24. 10. 2018)).

postavi in milosti izpod peresa kijevskega metropolita Hilariona iz sredine 11. stoletja pokazal, kako je versko osmišljanje zgodovine Kijevske Rusije v delu spremljala izrazita patriotska nota, ki je služila samopotrjevanju staroruske elite v odnosu do preostalih krščanskih držav zlasti bizantinskega cesarstva.¹⁵⁹

Deželno domoljubje so vselej izkazovali deželni stanovi.¹⁶⁰ Kranjski so tako prapore svoje plemiške konjenice, kot to kaže primer iz leta 1621, opremili z napisom *Fir daß Vatterland*,¹⁶¹ v deželnozborskem gradivu pa se pogosto srečamo z nemško besedno zvezo: *wegen des geliebten vatterlandts wolfahrt*,¹⁶² ali njeno latinsko različico: *Salus patriae prima et suprema cura est*.¹⁶³ Sklicevanje na domoljubje in domovino je bilo značilno za obe: stanovsko in deželnoknežjo stran. Ferdinand III. je na kranjske stanove apeliral kot na »zveste domoljube« (*gethreue patrioten*),¹⁶⁴ sebe pa naslavljal kot »očeta domovine« (*pater patriae*).¹⁶⁵

Deželni ali državni patriotizem tudi ni bil nikakršna posebnost habsburških dednih dežel, temveč je širom Evrope veljal za krepost ter služil kot referenca in motivacija.¹⁶⁶ Ogrska se je tako s Francem II. Rákóczijem na čelu leta 1703 dvignila v upor proti Habsburžanom pod geslom *Cum Deo pro patria et libertate*.¹⁶⁷ Ta občutek pripadnosti tudi ni bil omejen le na politično elito. Na vrsto izrazov domoljubja in rodoljubja naletimo v literarni tradiciji slovenskega etničnega prostora. Začenši s prvima slovenskima knjigama iz leta 1550: *Katekizmom*, v katerem se Trubar označi kot *Philopatridus*

¹⁵⁹ Malmenvall, Beseda o postavi, str. 16.

¹⁶⁰ O širitvi deželnega domoljubja na vse stanove družbe kot posledici turškega zavojevanja je Vasko Simoniti zapisal: »S tem pa je dežela postala več kot zgolj geografski prostor prebivanja. Postala je prostor s čustveno vsebino. Dežela je postala domovina« (Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 111). Primerjaj z razmerami v 17. stoletju na vzhodni obali Baltika: Piirimäe, *Swedish or Livonian*, str. 13–32.

¹⁶¹ Žargi, Bitka pri Sisku, str. 22.

¹⁶² Primer je vzet iz kredenčnega pisma Ferdinanda III. za svoje komisarje na kranjskem deželnem zboru leta 1639, v katerem se sklicuje na »blagor ljube domovine« (ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 355 (fasc. 240), Landtagsabhandlungen 1639, No. 1, Khayser[liches] credentialschreiben zum landtag).

¹⁶³ ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 355 (fasc. 240), Landtagsabhandlungen 1639, N: der röm[ischen] khay[serlichen] auch zu Hungarn und Böhaimb khönig[lichen] may[estät] etc. etc. verordenter landtags commissarien in Crain verrier unumbgenckhlich: und höchst nothgedrungenes ansuchen und begehren an N: die Löb: stände des herzogthumbs Crain, Num 17, [pag. 5].

¹⁶⁴ ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 355 (fasc. 240), Landtagsabhandlungen 1639, N: der röm[ischen] khay[serlichen] auch zu Hungarn und Böhaimb khönig[lichen] may[estät] etc. etc. verordenter landtags commissarien in Crain verrier unumbgenckhlich: und höchst nothgedrungenes ansuchen und begehren an N: die Löb: stände des herzogthumbs Crain, Num 17, [pag. 8].

¹⁶⁵ ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 355 (fasc. 240), Landtagsabhandlungen 1639, Deželnozborska propozicija (1639, januar 8., Dunaj), [pag. 4].

¹⁶⁶ Glej: Piirimäe, *Swedish or Livonian*, str. 13–32.

¹⁶⁷ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 150–153.

Illiricus,¹⁶⁸ in *Abecednikom*, kjer reformator uporabi še slovensko različico zgornje sintagme *Peryatil vseh Slouenzou*.¹⁶⁹

Podobno je pri avtorjih katoliške dobe Janezu Ludviku Schönlebnu¹⁷⁰ in Janezu Vajkardu Valvasorju, le da je pri njiju v primerjavi s protestanti namesto rodoljubja v prvi vrsti deželni patriotizem. Valvasorjeva iskrena skrb za njegovo domovino – Kranjsko¹⁷¹ pride do izraza na več mestih v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Tako se ta kaže v prizadetosti glavnega avtorja nad opazko, da Kranjska nima svoje kronike ter da še domačini o svoji deželi vedo tujcu povedati bore malo, ki se je pojavila v leta 1649 objavljenem delu *Topographia provinciarum Austriacarum*.¹⁷² Valvasor je o tem zapisal: »Najbolj pa me je gnalo, da bi ustregel upravičeni želji Matevža Meriana ...«^{173,174} Domoljubje s pristno skrbjo za vse sodeželane pa se pokaže tudi ob koncu *Slave vojvodine Kranjske*, kjer avtor izrazi zaskrbljenost zaradi težkih razmer, ki vladajo v njegovi domovini.¹⁷⁵

Poleg tega je v *Slavi* moč zaznati tudi nemško rodo- in domoljubje Valvasorjevega soavtorja nemškega učenjaka Erazma Franciscija (Erasmus von Finx). Ta je namreč kritiziral dvorno razkošje, ki je, tako Francisci, slabilo njegovo »ljubo Nemčijo« pred zunanjimi nasprotniki.¹⁷⁶ Poleg tega je nemški polihistor skrb za svojo širšo nemško domovino pokazal tudi, ko je ostro

¹⁶⁸ V izvirniku je sintagma v tožilniku, celoten naslov pa se glasi: »Catechismus In der Windischenn Sprach / sambt einer kurtzen ABlegung in gefang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben / gefelt / durch Philopatridum Illiricum« (Trubar, *Katekizem*, str. 8).

¹⁶⁹ France Novak glede obeh Trubarjevih sintagem ugotavlja: »Sklepam, da je perjatil vseh Slovincov po vsebini ustreznik za nemško-latinski Philopatridus Illyricus« (Novak, Trubarjev Philopatridus, str. 299–300).

¹⁷⁰ O Schönlebnovi ljubezni do domovine poroča njegova najnovejša biografinja Monika Deželak Trojar. Glej: Deželak Trojar, *Janez Ludvik*, str. 270. Naj kot primer domoljubnih vrednot, ki jih je poznal Schönlebnov čas, navedem njegovo posvetilo knjige *Aemona vindicata*, ki jo je avtor posvetil ljubljanskemu županu, sodniku in dvanajstčlanskemu mestnemu svetu z naslednjimi besedami: »Pergite viri spectatissimi, et dum pro patria indefesse laboratis, patriotam vestrum pariter laborantem pro patria, quo hactenus consuevistis favore prosequimini, et bono animo suscipite opusculum, quod operi ampliori Annalium patriae, totius inclytæ Provinciae honoribus destinato, praeludit. Id dum mihi ex perspecta vestra humanitate securus polliceor, in voto quo vobis auguror diuturni felicitatem regiminis, conquiesco« (Schönleben, *Aemona vindicata*, pag. 2–3. O tem: Deželak Trojar, *Janez Ludvik*, str. 270). Beseda *patriōta*, ki jo uporablja Schönleben, je poznoantičnega izvora in je lahko pomenila domoljuba ali rojaka.

¹⁷¹ O Valvasorjevem domoljubju glej: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 225.

¹⁷² Merian, *Topographia provinciarum Austriacarum*, pag. 63.

¹⁷³ Navajam v prevodu Branka Reispa (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 109). Izvirnik: Valvasor, *Die Ehre*, XI., str. 3.

¹⁷⁴ Dejanski avtor upravičene kritike ni bil bakrorezec Matthäus Merian, ki ga omenja Valvasor, temveč nemški učenjak štajerskih korenin Martin Zeiller.

¹⁷⁵ O Valvasorjevi zaskrbljenosti nad težkimi razmerami v deželi glej: Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 609–610. Svoj *magnus opus* pa glavni avtor sklene z besedami: »... mein werthes liebes Vaterland Crain aber / dem zu Ehren ich dieses (GOTT Lob! Hiemit beschlossene!) Werck heraus gegeben / von nun an / in einem ruhigern und blühendem Zustande erhalten ...« (Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 610).

¹⁷⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 253. Branko Reisp se sklicuje na: Valvasor, *Die Ehre*, XIV., str. 174, 214, 234, 242, 264, 276, 284; XV., str. 352, 602, 605, 608.

obsojal »izdajalske in nenadne kršitve miru« Francozov proti Nemcem,¹⁷⁷ francosko zavojevanje »nemških dežel« (*Teutfche Länder*)¹⁷⁸ in vojne grozote, ki jih je francoska krona povzročila ne le tod, temveč povsod po Evropi,¹⁷⁹ s čimer se je soavtor *Slave* skliceval na t. i. holandsko (1672–1679) in pfalško nasledstveno vojno (1688–1697).

Na teritorialni tip patriotizma ponovno naletimo v objavi Bohoričeve slovnice Hipolita Novomeškega iz leta 1715, kjer je pojem pojasnjen v latinščini in slovenščini: *Amor patriae, lubesen domovine*.¹⁸⁰ In še bi lahko naštevali. Patriotizem oziroma domoljubje in etnonacionalizem ali rodoljubje sta se skozi zgodovino nanašala na različne predmete identifikacije, mesta, dežele, države, etnično-jezikovne skupine ali pokrajine, vendar je prav občutek domoljubja, kot poudarja Hroch na začetku moderne dobe, dal pomembno spodbudo za pojav obeh, tako modernega naroda kot nacionalizma.¹⁸¹

4. Geografska. Pri geografski konstanti velja izpostaviti nekatere reliefne danosti, ki so pomembno zaznamovale slovenski etnični prostor in oblikovanje tako državnih kot deželnih meja. Največkrat se pojavita kot zelo približni meji reka Drava in Jadransko morje. Kot na primer v *Laibacher Zeitungu* leta 1786: »Jene Nation, die in dem fñdlichen Theile des österreichischen Kreifes zwischen der Drave und dem adriatischen Meere wohnt,«¹⁸² Geografske danosti so po drugi strani lahko tudi razdvajale, kot se to kaže na primeru Karavank, ki kot pomembna naravna bariera ločujejo Slovence od koroških Slovencev.¹⁸³

Omeniti gre še dva gospodarska dejavnika, ki sta povezana z geografskimi danostmi ter sta v predmoderni dobi povezovala vsaj pretežni del slovenskega etničnega prostora, in sicer solno mejo na Dravi¹⁸⁴ in tako imenovano kranjsko valuto. Obe, tako solna meja kot specifični valutni položaj, ki je temeljil na dejstvu, da so tod v obtoku prevladovali beneški novici, sta daleč presegali meje ožje Kranjske. Sergij Vilfan je ugotavljal, da je zato pretežni del slovenskega etničnega prostora v zgodnjem novem veku, južno od reke Drave, predstavljal poseben gospodarski prostor, ki se je na nekatera inflacijska gibanja v preostalih habsburških dednih deželah odzival na specifičen način.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Povzeto po: »... wie im Herbst deß Jahrs 1688 / die Frantzosen / am Rheinflrom / durch einen treulofen und unverföhenen Friedensbruch / theils über die Abwefenheit / theils über die Schwachheit der Teutschen den Obflieg erhielten« (Valvasor, *Die Ehre*, XIV., str. 284). Glej tudi: Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 608.

¹⁷⁸ Valvasor, *Die Ehre*, XV., str. 602.

¹⁷⁹ Prav tam, str. 602.

¹⁸⁰ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 151.

¹⁸¹ Hroch, *Nationale Identität*, str. 42.

¹⁸² Gre za odlomek iz napovedi priprave prvega dela *Poskusa zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, ki jo je objavil časnik *Laibacher Zeitung* (*Laibacher Zeitung*, št. 33, 17. avgust 1786).

¹⁸³ Hroch, *Nationale Identität*, str. 43.

¹⁸⁴ Glej: Vilfan, *K zgodovini kmečkega* [1. del], str. 133–138.

¹⁸⁵ Vilfan, *Mestne računske knjige*, str. 15, 27–28; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 308; Gestrin, *Slovenske dežele*, str. 296.

Povzemimo. Da se je na prostoru, za katerega zgodovinarji uporabljamo sintagmo »slovenski etnični prostor«, oblikovala ena etnična kategorija, so ključni naslednji dejavniki: 1) meja Svetega rimskega cesarstva, ki se je dokončno ustalila okrog leta 1200 in tako ločila Slovence od Slavoncev,¹⁸⁶ 2) jezikovna različnost slovenščine in nemščine ter nastanek slovenskega knjižnega jezika in koncepta slovenske Cerkve, 3) variirajoča, a neprekinjena navezanost na prostor in njegovo prebivalstvo, ter 4) vpliv nekaterih naravnih meja in gospodarskih dejavnikov. Ker je bila med naštetimi konstantami za razvoj slovenskega naroda v 19. stoletju brez dvoma najpomembnejša druga, to je jezikovno-etnična, si bomo v nadaljevanju poglobljevali etnična znamenja Slovencev.

(Seznam virov in literature ter povzetek sledita na koncu 3. dela razprave.)

¹⁸⁶ Vilfan, *Država in dežela*, str. 58.